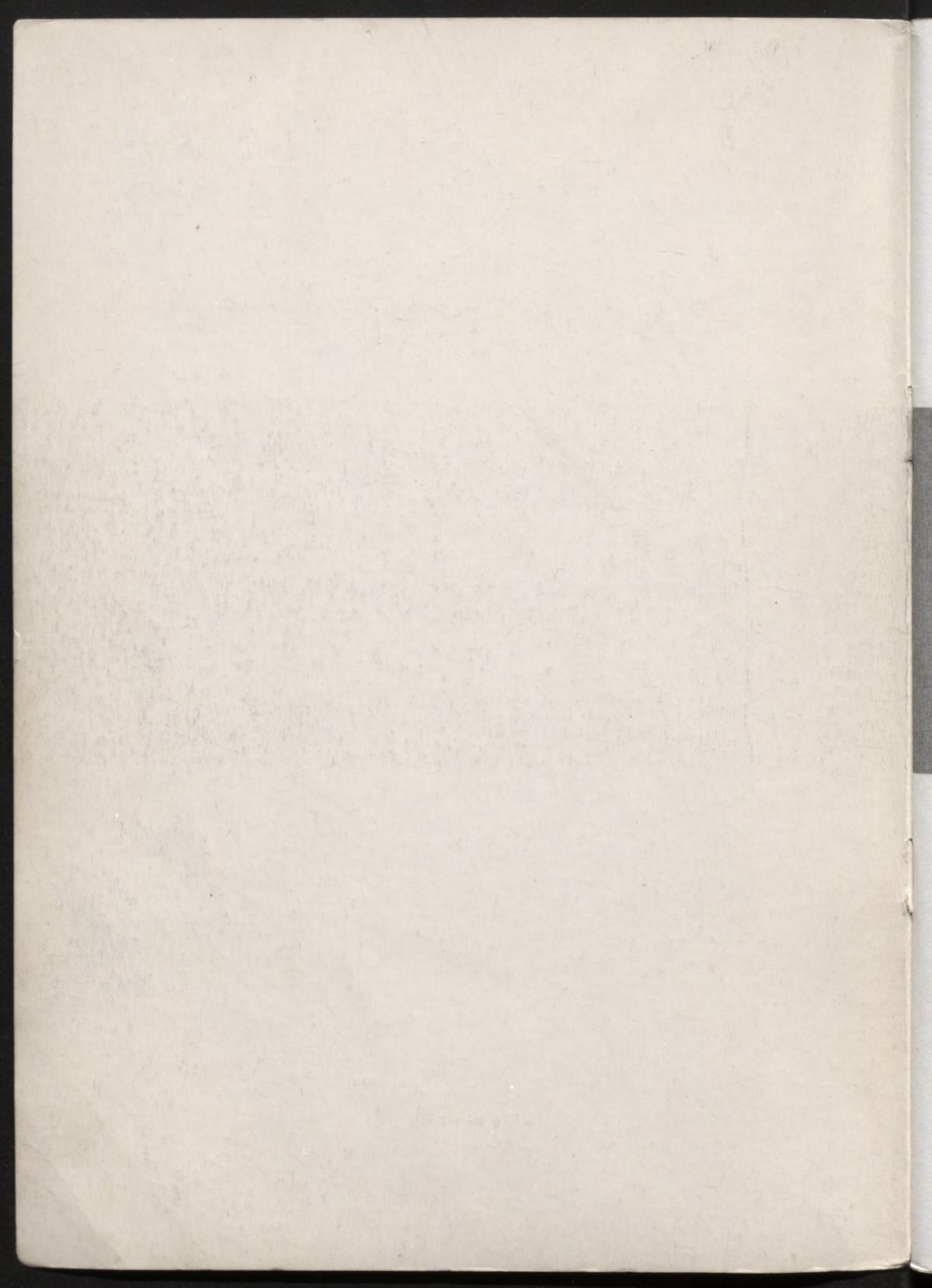

TĀLMĀCĪBA PEDAGOĢIJĀ

IGORS PUŠKAREVS

ATTĪSTĪBAS
PSIHOLOĢIJA

2001-3

260

I. PUŠKAREVS

ATTĪSTĪBAS PSIHOLOĢIJA

RaKa

0301025385

Zinātniskā vadītāja Dr. habil. paed. *Anna Kopeloviča*

Recenzenti:

Dr. psih. *Malgožeta Raščevska,*

Dr. habil. paed. *Dzidra Meikšāne*

Literārais redaktors *Oskars Lapsiņš*

Māksliniece *Arta Muceniece*

Datorgrafiķe *Laila Kreicere*

ISBN 9984-15-283-9

© IU "RaKa", 2001

IU "RaKa" Zvaigžņu ielā 26 Rīgā, LV-1009, tālr. 7312668

Izdevējdarbības reģistrācijas apliecība nr. 2-0471

Realizācijas daļa – tālr. 291875

Iespiests IU "RaKa" tipogrāfijā, tālr. 7602049

SĀKOT TĀLMĀCĪBAS STUDIJU MĀCĪBU LĪDZEKĻU SĒRIJAS IZDOŠANU

Aktīvi attīstoties jaunām tehnoloģijām izglītības sistēmā, arvien redzamāku vietu sāk ieņemt tālmācība.

Augstskolās veidojas tālmācības centri, bez vizuāla kontakta attīstās sakaru sistēma starp studentiem un docētājiem. Mainās arī savstarpējas mijiedarbības ietekmes, novērtēšanas raksturs.

Šim mērķim domāti speciāli izstrādāti tālmācības studiju līdzekļi.

Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Pedagoģijas katedrā izstrādāta koncepcija. Tās programmas A daļai tiks izstrādāta mācību līdzekļu sērija skolotāju izglītošanai (piecu gadu profesionālā programma) un pedagoģijas bakalaura programmas realizēšanai.

Mācību līdzekļi var interesēt skolotājus, pedagoģisko augstskolu studentus, izglītības sistēmas darbiniekus, kā arī tos, kas interesējas par konkrētiem pedagoģijas un psiholoģijas jautājumiem.

Mācību līdzekļu autori piedāvā neliela apjoma grāmatas, kurās atspoguļotas mūsdienīgas teorijas, koncepcijas, viedokļi un uzskati par konkrētiem pedagoģijas un psiholoģijas jautājumiem. Teorētiskais materiāls izklāstīts skaidrā un lakoniskā valodā.

Lasītāja patstāvīgam darbam palīdzēs dažādi uzdevumi, vingrinājumi, jautājumi, testi, kā arī vispārinoša rakstura zināšanu kontroles jautājumi.

Liela uzmanība veltīta bāzes jēdzieniem, to būtībai un šo jēdzienu izmantošanas iespējām. Mācību līdzekļos ir grafiskais mācību materiāls, zīmējumi, tabulas teksta precīzākai izpratnei.

Piedāvājамie mācību līdzekļi nodrošina zinātniskās informācijas sākotnēju izpratni un apguvi.

Mācību līdzekļi veido bāzi patstāvīgam darbam turpmāk, izmantojot piedāvāto pamatliteratūru un papildliteratūru.

Mācību līdzekļu skaits sērijā nav stingri noteikts; tas var būt arī papildināts ar jauniem mācību programmu B un C bloka mācību līdzekļiem.

Pirmais mācību līdzeklis "Attīstības psiholoģija" veltīts bērna personības attīstības psiholoģijai. Autors analizē mūsdienu teorijas.

Mācību līdzeklis ievirza lasītāju eseju uzrakstīšanas tematikā, dodot arī praktiskus norādījumus darba izpildei. Mācību līdzeklī ir jēdzienu vārdnīca.

Tas viss atvieglo darbu ar šo mācību līdzekli, ievirzot lasītāja "domu" un "darbību". Studenti iepazīstas ar prasībām viņiem piedāvātā kursa apguves novērtējumam.

Tālmācības studiju līdzekļu sērijas zinātniskā koordinatore ir LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Pedagoģijas katedras vadītāja **Dr. habil. paed. profesore Anna Kopeloviča.**

SATURS

Priekšvārds	7
1. Attīstības psiholoģijas priekšmets	8
2. Bērns kā personība. Bērni kā sociālā grupa	10
3. Augšana un attīstība. Psihiskā attīstība	12
4. Individīda attīstību ietekmējošie faktori	14
4.1. Iedzimtība	15
4.2. Prenatālā perioda ietekme	18
4.3. Kas jāievēro vecākiem, lai viņu nākamais bērns izaugtu fiziski un garīgi vesels	19
4.4. Personības socializācija	21
5. Attīstības likumsakarības	24
6. Vajadzību apmierināšana – attīstības virzītājspēks	29
7. Bērna neirālā attīstība – psihiskās attīstības pamats	33
8. Smadzeņu funkcionālās asimetrijas veidošanās	36
9. Psihiskās attīstības stadiālais raksturs. Ļ. Vigotska atziņas	38
10. Zīgmunda Freida psihoseksuālās attīstības stadijas	42
11. Dzimumnobriešanas gaita	46
12. Erika Eriksona personības attīstības psihosociālā teorija	49
13. Žana Piažē kognitīvās attīstības teorija	53
14. Attieksmju un uzvedības ietekmēšanas psiholoģiskie aspekti	62
14.1. Sociālā pieeja	63
14.2. Biheivioristiskā pieeja	63
14.2.1. Nosacījuma refleksi	64
14.2.2. Operantā nosacītība	65

14.3. Kognitīvā pieeja	66
14.4. Emocionālā komponenta nozīme	67
15. Pašapziņas attīstība	69
16. Vecumposmu raksturojums	71
16.1. Vecumposma raksturojuma vadlīnijas	71
16.2. Pusaudzā vecumposma raksturojums (pamatsaturs)	72
Kursa apguves pārbaude. Prasības. Vērtēšana	76
Rakstiskajā pārbaudē iekļautie teorētiskie jautājumi	77
Ieteicamā eseju tematika	78
Kā rakstīt eseju	80
Jēdzienu vārdnīca	81
Literatūra	86

PRIEKŠVārds

Mācību līdzeklis paredzēts tālmācības un nepilna laika studiju studentiem zināšanu apguvei vienā no pedagogijas bakalaura studiju programmas priekšmetiem – attīstības psiholoģijā. Materiāls nepretendē atklāt visu attīstības psiholoģijas saturu. Galvenā vērība pievērsta **bērna attīstībai**, īpaši tiem jautājumiem, kuru apguve studentiem ir būtiska saistībā ar turpmāko pedagogisko darbību. Kurša apjoms atbilst pilna laika studiju programmas 32 mācību stundām.

Mācību līdzeklis veidots kā konspektīvs mācību materiāls, kurā ietvertas attīstības psiholoģijas satura nozīmīgāko tematu vadlīnijas, kā arī paškontroles un pārbaudes uzdevumi.

Šajā mācību līdzeklī cilvēka kā personības attīstības gaita aplūkota, izmantojot četras galvenās pieejas. Tās ir:

- 1) attieksmju un uzvedības apguve (B. Skiners, Dž. Votsons, E. Torn-
daiks, A. Bandura);
- 2) kognitīvā jeb intelektuālā attīstība (Ž. Piažē);
- 3) psihoanalītiskā pieeja, skarot psihosociālo attīstību (Z. Freids), un
konflikta pārvarēšana (E. Eriksons);
- 4) humānistiskā psiholoģija (A. Maslovs), kurā akcentēta personības
pašaktualizācija.

Daži temati, piemēram, morālā attīstība un runas apguve, uzvedības novirzes un Ž. Piažē sekotāju kognitīvās attīstības alternatīvās teorijas, mācību līdzekļa apjoma ierobežotības dēļ nav iekļauti; tie jāapgūst patstāvīgi, studējot attiecīgu literatūru

Pilnvērtīga šā kursa apguve prasa studenta papildu darbu ar literatūru. Īpaši tas attiecas uz eseju jeb referātu izstrādi. Tāpēc mācību līdzeklī dota bibliogrāfija, kas ietver gan autora izmantoto, gan studentiem iesakāmo literatūras avotu nosaukumus.

Par to, cik pilnīgas, ir jūsu apgūtās zināšanas un izpratne, pārlicinieties, cenšoties atbildēt uz paškontroles jautājumiem. Problēmjautājumi, kas prasa zināšanu interpretāciju un izmantojumu līdztekus zināšanu reproducēšanai, būs iekļauti arī kursa gala eksāmenā; daļa jautājumu var tikt izmantoti arī kā referātu temati.

Kad students kursu apguvis, viņam jāprot patstāvīgi raksturot katru vecumposmu, parādot izmaiņas un īpatnības somatiskajā, sociālajā, kognitīvajā un emocionālajā attīstībā, kā arī "Es" tēlā.

1. ATTĪSTĪBAS PSIHOLOĢIJAS PRIEKŠMETS

Attīstības psiholoģija ir psiholoģijas apakšnozare, kas pētī psihiskās pārmaiņas un šos pētījumus izmanto, lai veicinātu labāku cilvēka attīstību visā dzīves laikā.

Psihisko procesu, īpašību un stāvokļu vecumposmu īpatnības ir attīstības psiholoģijas priekšmets.

Psihiskā attīstība kā personības pilnveidošanās turpinās cilvēka mūža garumā, ja vien to neietekmē traucējoši faktori (nelabvēlīgi vides apstākļi, patoloģijas).

Šajā mācību materiālā, kas paredzēts studentiem – topošajiem pedagogiem, galvenā vērība pievērsta **bērnu attīstībai** no dzimšanas līdz 18 gadu vecumam.

Studiju **kursa mērķis** ir topošo pedagogu sagatavotība veiksmīgai sadarbībai ar bērniem, skolēniem.

Līdz ar to kursa **nolūks** ir, lai studenti – nākamie pedagogi –

- ♦ zinātu, izprastu un ņemtu vērā faktoros, kuri nosaka bērna kā personības attīstību,
- ♦ zinātu, izprastu un savā praktiskajā darbā respektētu bērna attīstības stadiju jeb vecumposmu īpatnības.

Visai nozīmīga un aktuāla bērna personības attīstības skaidrojumā ir **holistiskā pieeja** (grieķiski *holos* – viss). Vienotībā un kopsakarībā jāskata somatiskā (ķermeņa) un psihiskā attīstība, fiziskā un garīgā (mentālā un emocionālā) veselība. Tāpēc psihisko funkciju attīstību aplūkosim kopsakarībā ar vecumposmu somatiskajām, īpaši – nervu darbības fizioloģijas, īpatnībām, ņemot vērā, ka psihe ir augstākās nervu darbības izpausme.

Attīstības psiholoģijai kā vienai no psiholoģijas nozarēm ir ciešas saiknes ar citiem psiholoģijas priekšmetiem – īpaši ar vispārīgo, sociālo, pedagoģisko un saskarsmes psiholoģiju.

Attīstības psiholoģija ir būtisks pamats pedagoģijai gan mācību metodoloģijas, gan attieksmju un uzvedības ietekmēšanas aspektā.

2. BĒRNS KĀ PERSONĪBA. BĒRNI KĀ SOCIĀLĀ GRUPA

Nolūks šā temata iekļaušanai attīstības psiholoģijas saturā ir iepazīšanās ar mūsdienu koncepciju par bērniem.

Atbilstoši ANO Konvencijai par bērna tiesībām **par bērnu uzskatāma katra cilvēciska būtne līdz 18 gadu vecumam.**

Bērns ir personība, kura nepārtraukti turpina attīstīties.

Ir atšķirīgi viedokļi par to, no kāda vecuma bērnu var uzskatīt par personību. Vairākums psihologu domā, ka par personību var runāt aptuveni no trešā dzīves gada beigām un ceturtā dzīves gada sākuma.

Dokuments, kurā atzīmētas bērnu vajadzības un tiesības, ir "Konvencija par bērna tiesībām", ko pieņēmusi ANO Ģenerālā asambleja 1989. gada 20. novembrī. Latvijas Republika konvencijai pievienojās 1991. gada 4. septembrī. Bērnu tiesības izteiktas 54 pantos, kurus nosacīti var iedalīt četrās grupās. Tie garantē tiesības:

- ◆ uz dzīvību un veselību,
- ◆ būt pasargātam no ekspluatācijas un vardarbības,
- ◆ uz pamatizglītību,
- ◆ paust savu viedokli un būt sabiedriski aktīvam.

Konvencija par bērna tiesībām atbilst Eiropas Cilvēktiesību konvencijai.

Konvencija par bērna tiesībām balstās uz **mūsdienu koncepciju par bērniem kā sociālu grupu, t. i., atzīst bērnus kā aktīvu sabiedrības daļu.** Atbilstoši šai nostādnei bērniem jārada iespējas paust savu viedokli, izteikt savas vajadzības, būt uzklausiem un atzītiem, jāatbalsta bērnu sabiedriskās aktivitātes. Daudzās pasaules valstīs šī koncepcija aizvien vairāk realizējas kā bērnu praktiskā darbība, līdzdarbojoties masu informācijas līdzekļos, organizācijās, kampaņās, strādājot ar projektiem un tamlīdzīgi.

Bērnu aktivitātes attīstās arī Latvijā – ir skolēnu parlamenti, diskusiju klubi, bērnu forumi, tiek izstrādāti projekti. Skolēni darbojas dažādās nevalstiskās organizācijās. Tomēr bērnu, pusaudžu un jauniešu aktivitātes – ne tikai skolas, bet arī valsts līmenī – būtu vēl vairāk stimulējamas un atbalstāmas. Bērna līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs sekmē viņa kā personības daudzpusīgu attīstību.

3. AUGŠANA UN ATTĪSTĪBA. PSIHISKĀ ATTĪSTĪBA

Pirms iedziļināties attīstības psiholoģijas saturā, nepieciešams noskaidrot jēdzienus “augšana” un “attīstība”, kā arī – ko nozīmē psihe jeb psihiskā attīstība.

Ar augšanu parasti saprot kvantitatīvu procesu, piemēram, ķermeņa šūnu skaita un izmēru pieaugumu, masas palielināšanos.

Jēdzienam “**attīstība**” ir divējāda nozīme.

Pirmkārt, tas ir **kvalitatīvs process**, kas saistīts ar organisma strukturālām pārmaiņām – ķermeņa šūnu diferencēšanos jeb specializēšanos un jaunu šūnu grupu un audu veidošanos. Tā nobriest atsevišķi orgāni un orgānu sistēmas, arī smadzenes.

Otrkārt, jēdziens “**attīstība**” tiek lietots arī plašākā nozīmē un ietver sevī neatgriezenisko pārmaiņu gan kvalitatīvo, gan kvantitatīvo aspektu.

Cilvēka fiziskā un psihiskā attīstība noris vienoti.

Organisma **fiziskā attīstība** sākas ar apaugļošanos un zigotas veidošanos un turpinās līdz fiziskam pilnbriedam, ko sasniedz jaunībā.

Psihiskā attīstība saistīta ar

- ♦ galvas smadzeņu nobriešanu,
- ♦ izziņas jeb kognitīvo attīstību (sajūtas, uztvere, domāšana, atmiņa),
- ♦ emocionālo attīstību,
- ♦ personības psihisko īpašību izveidošanos (temperaments, spējas, raksturs, intereses, vajadzības u. c.),
- ♦ izmaiņām voluntārajā stāvoklī (griba),
- ♦ personības socializāciju (personība attīstās sociālajā vidē, pārņemot apkārtējās sociālās vides pieredzi; tiek apgūtas zināšanas, prasmes, veidojas vērtību orientācija, attieksmes, uzvedība; bērns apgūst sociālās lomas).

Fiziski cilvēks nobriest jaunībā, psihiskā un sociālā attīstība dzīves laikā turpinās.

4. INDIVĪDA ATTĪSTĪBU IETEKMĒJOŠIE FAKTORI

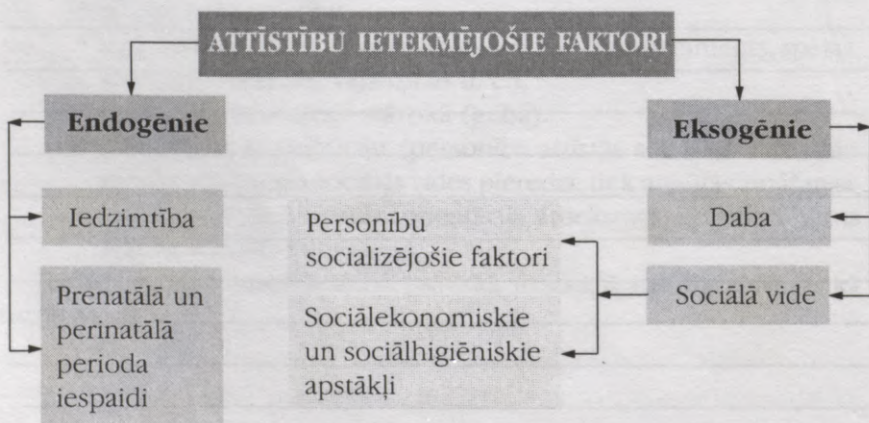
Temata izklāsta nolūks ir, lai studenti iegūtu holistisku priekšstatu par faktoriem, kuri nosaka bērna izveidošanos par pieaugušu cilvēku – personību.

Fizisko un psihisko attīstību ietekmē gan endogēnie (iekšējie), gan eksogēnie (vides) faktori.

Endogēno faktoru ietekme izpaužas kā organisma iekšējās konstitucionālās īpatnības un predispozīcija (nosliece) uz dažādām izpausmēm, arī slimībām. Šīs endogēnās īpatnības atkarīgas no **iedzimtības**, no attīstības **prenatālajā periodā** (grūtniecības laikā) un **perinatālajā periodā** (dzemdību laiks un laiks neilgi pirms un pēc dzemdībām). Svarīgi ir apstākļi, kādos bērns nāk pasaulē; dzemdību sarežģījumi var nelabvēlīgi ietekmēt bērna turpmāko attīstību.

Vide un dzīvesveids var ietekmēt organisma endogēnos faktoros, iedarbojoties uz tēva un mātes dzimumšūnām, pat neskarot šo šūnu ģenētisko aparātu. Piemēram, alkohola izraisītās pārmaiņas dzimumšūnās var negatīvi iespaidot pēcnācēju attīstību.

Eksogēno faktoru kopumu veido dabas ekosistēma un sociālā vide.

Dabas ekosistēmā ietilpst dažādi komponenti: ģeogrāfiskie (reljefs, klimats), kosmiskie (saules gaisma un siltums, kosmiskā radiācija) un bioloģiskie (dzīvnieki, augi, mikroorganismi).

Sociālās vides iespaidu uz bērna attīstību nosaka gan sociālekonomiskais stāvoklis valstī, sabiedrībā, ģimenē, gan bērna personības socializācija (sabiedriskošana). No ģimenes sociālekonomiskās situācijas atkarīgs bērna uzturs, sociālhigiēniskie apstākļi ģimenē, izglītošanas iespējas, tātad bērna fiziskā un garīgā attīstība.

Sociālajā vidē notiek bērna personības attīstība.

Personību raksturo neatkārtojamo psihisko īpatnību kopums (inteleks, raksturs, uzvedība u. c.), kuru attīstību būtiski ietekmē socializācijas gaita sociālajā vidē.

Taču nav noliedzams zināms iedzimtības iespaids arī uz indivīda psihes attīstību.

Par socializāciju sk. turpmāk 4.4., 18. lpp.

Viens no faktoriem, kas ietekmē indivīda fizisko un psihisko attīstību un īpatnības, ir iedzimtība.

4.1. IEDZIMTĪBA

Iedzimtība ir organisma spēja nodot savas pazīmes nākamajām paaudzēm.

Vecāku un pēcnācēju pazīmes var atšķirties, taču pēcnācēji vienmēr manto pazīmju un īpašību ģenētiskos faktoros – **ģēnus**, kuru iedarbība var izpausties turpmākajās paaudzēs. Ģēni ir lokalizēti **hromosomās**. Tās savukārt atrodas ikvienas šūnas kodolā. Cilvēkam pilns hromosomu komplekts ir 46 hromosomas.

Šāds hromosomu skaits ir cilvēka organisma somatiskajās šūnās. Dzimumšūnas satur tieši pusi – 23 hromosomas. Tās dod iespēju, tēva un mātes dzimumšūnām saplūstot, rasties jaunam organismam ar pilnu hromosomu skaitu, t. i., 46 hromosomām. Līdz ar to bērns var pārmantot gan tēva, gan mātes fiziskās un zināmā mērā arī psihiskās īpatnības.

Kā ģēnos iekodētā informācija izpaužas nākamajās paaudzēs? Ne katra pazīme, gan labvēlīgā, gan patoloģiskā, kas ir vienam vai abiem vecākiem, parādās arī bērnos. Pazīmes iedzimst saskaņā ar ģenētikas likumiem. Pārzinot šos likumus, bieži var paredzēt, cik liela ir varbūtība, ka bērnos

vai mazbērnos parādīsies kāda noteikta pazīme, kas bijusi priekštečiem. Šāda interese lielākoties ir pamatota ar kādu slimību vai defektu.

Ģenētiskās informācijas veidā pēctečiem tiek nodots daudz organisma pazīmju un īpatnību. Iedzimtība lielā mērā nosaka ķermeņa konstitūciju, tā morfoloģiskās un funkcionālās īpatnības. Šķiet, katrs būs pamanījis bērna līdzību ar tēvu un māti fiziskās attīstības, ķermeņa formas, auguma, matu krāsas ziņā u. tml. Tomēr pat dominējošo pazīmju parādīšanos var ierobežot dažādi endogēnie un eksogēnie faktori. Genotips (ģēnu komplekts) uzskatāms par attīstības plānu, kas realizējas organisma mijiedarbībā ar vides apstākļiem. Tā, piemēram, somatometriskie attīstības rādītāji (augums, masa, krūšu apkārtmērs) ir visai mainīgi, jo katru no tiem nosaka vairāki ģēni (poligēnas pazīmes) un šie rādītāji ir atkarīgi no organisma funkcionēšanas tā veselumā – no daudziem endogēniem faktoriem un adaptīviem mehānismiem, kas nodrošina organisma piemērošanos videi. Pārmantotās fiziskās attīstības īpatnības pilnībā realizējas tikai skolas gados un pat vēlāk.

Iedzimtības iespaids uz attīstību sevišķi spilgti izpaužas ģenētiski determinēto slimību gadījumos, kad patoloģiskais ģēns dominē pār citiem ģēniem un vides faktoru iespaidu.

Iedzimtība ļoti būtiski ietekmē cilvēka uztveres jeb sensorās (redzes, dzirdes u. c.) īpatnības. Sensorā sfēra ir labi attīstīta māksliniekiem.

Nereti ļoti spilgti iedzimtība izpaužas vecāku **dotumu pārman- tošanā.** Piemēram, neizslēdzot vides veicinošo apstākļu nozīmi, jāatzīst, ka bieži muzikāliem vecākiem ir ar muzikālo dzirdi un talantu apveltīti bērni. Bahu dinastijā, kuras izcilākais pārstāvis ir Johans Sebastians Bahs, 300 gadu laikā ir bijuši vairāki desmiti talantīgu mūziķu. Profesijas pēctecība bieži vērojama aktieru, gleznotāju un citu mākslinieku ģime- nēs, sevišķi, ja mākslinieki ir gan tēvs, gan māte. Iedzimtības lomu ap- stiprina arī fakts, ka nereti dotības kādā mākslas nozarē izpaužas visiem brāļiem un māsām. Tomēr šīs dotības pilnībā var izpausties, tikai esot atbilstošiem apstākļiem, kas veicina šo iedzimto dotību pilnveidošanu, to pārvēršanu spējās. Tātad dotības jāuzskata par spēju (talanta) iedzim- tajiem aizmetņiem. Tomēr ne vienmēr talantīgiem vecākiem ir apdāvināti bērni, jo dotības ir atkarīgas no vairākiem ģēniem, turklāt tēva un mātes ģēni var izveidot dažādas kombinācijas. Tāpēc izcili apdāvināti bērni var piedzimt arī neciliem vecākiem.

Iedzimtība lielā mērā nosaka arī temperamentu, kas atkarīgs no indivīda neirālās darbības iedzimtajām īpatnībām – nervu

procesu spēka, kustīguma, līdzsvarotības. Audzināšanas un vides ietekmē dzīves laikā temperaments var nedaudz mainīties.

Raksturu kā sarežģītu cilvēka psihisko sistēmu ietekmē audzināšana un sociālā vide. Tomēr raksturs ir atkarīgs arī no temperamenta.

Arī **intelektuālās spējas zināmā mērā ir atkarīgas no iedzimtības.** Par to liecina zinātnisku pētījumu rezultāti. Piemēram, zināmas korelācijas iegūtas, salīdzinot intelektuālās spējas bērniem un vecākiem, brāļiem un māsām. Visciešākā korelācija konstatēta idento, t. i., vienolšūnas, dvīņu pāros (ļoti līdzīga ģenētiskā informācija). Līdz ar to ir pamats pieņemt, ka psihes materiālā substrāta – galvas smadzeņu lielo pusložu – anatomiski fizioloģiskās un funkcionālās īpatnības vismaz daļēji ir ģenētiski nosacītas. Taču mērķtiecīga psihisko spēju attīstīšana bērībā nodrošina galvas smadzeņu lielo pusložu anatomiski morfoloģisko struktūru un psihiskās darbības funkciju pilnveidošanos.

Zināms arī, ka iedzimtība vairāk nosaka psihes vienkāršākās funkcijas, piemēram, sajūtas; daudz mazāka ir pārmantotības loma attiecībā uz sarežģītākām funkcijām – domāšanu, atmiņu.

Defekti gēnu vai hromosomu līmenī ir pamats ģenētiski determinētajām slimībām – **gēnu vai hromosomu slimībām.** Daudzas no šīm slimībām nav bīstamas dzīvībai. Piemēram, **no paaudzēm ar gēniem pārmantotas novirzes** ir tuvredzība, tālredzība u. c. Tomēr ir arī ģenētiski nosacītas smagas anomālijas, starp tām arī tādas, kas netiek pārmantotas no iepriekšējām paaudzēm, bet kuru pamatā ir **pirmreizējas mutācijas**, kuras radušās parasti stabilajā ģenētiskajā materiālā – nākamā tēva vai mātes dzimumšūnu **hromosomās vai gēnos.** Mutācijas var izmainīt hromosomu formu un uzbūvi vai nukleotīdu secību DNS molekulā, gēnos nākamajam bērnam. Šādas pārmaiņas ģenētiskajā aparātā izraisa t. s. **mutagēnie faktori, piemēram, jonizējošais starojums, dažādu garumu elektromagnētiskie viļņi, daudzas ķīmiskās vielas.** Radioaktīvā starojuma mutagēno raksturu uzskatāmi pierādīja iedzimto anomāliju skaita palielināšanās pēc atomsprādzieniem Japānā, Hirosimā un Nagasaki, kā arī atomelektrostacijas avārijas Ukrainā – Černobiļā.

Indivīdi ar hromosomu anomālijām parasti neizdzīvo vai ir neauglīgi, lielākā daļa slimnieku mirst, nesusniedzot reprodukcijas vecumu. Tātad šīs slimības ir sporadiskas, respektīvi, netiek pārnestas uz nākamajām paaudzēm.

Starp jaundzimušajiem ģenētiski determinēto slimību biežums vidēji

ir apmēram 0,7%, starp dzemdībās mirušajiem – 6%. Ir zināms, ka relatīvi vecākām sievietēm bērni ar ģenētiski nosacītām slimībām dzimst ievērojami biežāk. Jādomā, ka tas saistīts ar ilgstošāku nelabvēlīgu vides apstākļu iedarbību uz sievietes organismu un pārmaiņām, kas tajā izraisītas.

Visizplatītākā hromosomu slimība ir Dauna sindroms ar 21 hromosomu pāra trisomiju (sastopams vidēji 0,14% jaundzimušo). Divas trešdaļas indivīdu ar šo sindromu iet bojā jau prenatālajā periodā. Dauna sindroma gadījumā anomālijas konstatē daudzās anatomiski fizioloģiskajās sistēmās; parasti šiem slimniekiem novēro arī garīgo atpalicību.

Konstatēts, ka 20 – 30 gadu vecām sievietēm bērnu dzimstība, piemēram, ar Dauna sindromu, ir aptuveni 0,05%, t. i., 1:2000, turpretī 40 – 45 gadus vecām sievietēm šis rādītājs ir 1% jeb 1:100. Ir dati, kas liecina, ka sievietēm vecumā tuvu 50 gadiem Dauna sindroma varbūtība pieaug pat līdz 22%. Speciālisti uzskata, ka vairāk nekā 40% spontāno abortu ir hromosomu anomāliju rezultāts; īpaši spontānie aborti, kas rodas pirmajās grūtniecības nedēļās. Ir zināms ap 300 hromosomu slimību (sindromu).

4.2. PRENATĀLĀ PERIODA IETEKME

Vides apstākļi krasi ietekmē indivīda ķermeņa un psihs attīstību jau prenatālajā periodā. Topošajam bērnam tuvākā vide ir mātes organisms, kurā bērns atrodas. Nelabvēlīgie apstākļi, piemēram, emocionāls stress, grūtnieces slimības vai viņas organismā nonākušās toksiskās vielas (alkohols, bez kontroles lietoti medikamenti u. c.) var radīt pārmaiņas bērna centrālajā nervu sistēmā, kā arī citās orgānu sistēmās.

Ir t. s. **kritiskie grūtniecības laiki**, kad topošā organisma jutība pret vides nelabvēlīgiem apstākļiem ir vislielākā.

Pirmais posms atbilst 5. – 8. dienai pēc apaugļošanās. Topošās mātes kaitīgie ieradumi (alkohola lietošana, nekontrolēta medikamentu lietošana u. c.), kā arī nelabvēlīgi vides faktori (saskarsme ar toksiskiem ķīmiskiem savienojumiem u. c.) var būt par cēloni **dīgļa bojāejai**.

Nākamais kritiskais posms ilgst līdz 3. vai 4. grūtniecības mēnesim. Tas saistīts ar **orgānu aizmetņu rašanos 3. – 7. nedēļā**

(embrijs) un placentas veidošanas auglim – 8. – 11. nedēļā.

Nelabvēlīgie faktori biežāk skar to sistēmu vai orgānu, kas attiecīgajā laikposmā veidojas, un izraisa atbilstošu anomāliju; tie var būt par cēloni arī spontānajam abortam.

Galvas smadzeņu aizmetņi, salīdzinot ar citām orgānu sistēmām, embrijam veidojas ļoti agri – jau 3. – 5. nedēļā.

Toksisko vielu, piemēram, alkohola, izraisīto pārmaiņu rezultāts centrālajā nervu sistēmā var būt **traucēta fiziskā attīstība un garīgā aizture, pat oligofrēnija** (galvas smadzeņu attīstības aizture, kuras sekas ir mentālās attīstības nepilnība).

4.3. KAS JĀIEVĒRO VECĀKIEM, LAI VIŅU NĀKAMAIS BĒRNS BŪTU FIZISKI UN GARĪGI VESELS

Apkopojot iepriekš teikto, daži padomi potenciālajiem vecākiem.

- ♦ Tā kā ģenētiski nosacīto slimību pamatā ir pārmaiņas ģenētiskajā materiālā (mutācijas), tad, rūpējoties par pēctečiem, par viņu normālu fizisko un garīgo attīstību, nākamajiem vecākiem jācenšas izvairīties no nelabvēlīgu vides faktoru, īpaši mutagēnu, ietekmes, no jebkuras saslimšanas, jānostiprina sava veselība.
- ♦ Jāatceras, ka iedzimto slimību biežums atkarīgs no nākamo vecāku vecuma. Optimālais vecums bērnu radīšanai sievietēm ir 20 – 30 gadi, vīriešiem – līdz 40 gadiem.
- ♦ Ja nākamās mātes vai tēva ģimenēs ir bijušas ģenētiski determinētas vai predisponētas slimības, ieteicams lūgt padomu medicīniski ģenētiskajā konsultācijā.
- ♦ Tā kā kaitīgie vides apstākļi un ieradumi (alkohols, smēķēšana, nekontrolēta medikamentu lietošana), infekciju slimības, psihiskas traumas prenatālās attīstības gaitā var ietekmēt topošo organismu un būt par cēloni patoloģijām, no šiem nelabvēlīgajiem faktoriem – teratogēniem – topošajai mātei jāizvairās visā grūtniecības laikā, īpaši pirmajos trīs mēnešos.

- ♦ Potenciālo vecāku atbrīvošanās no narkotiskiem ieradumiem (alkohola un narkotisko vielu lietošanas, smēķēšanas) jāuzskata par svarīgāko priekšnosacījumu, lai pasargātu nākamā bērna veselību.
- ♦ Nākamā bērna fiziskā un garīgā veselība atkarīga no grūtnieces psihoemocionālā stāvokļa. Pārāk liela spriedze – psihiski pārdzīvojumi un satraukums – nelabvēlīgi ietekmē augli, tātad arī bērnu. Kaut arī augļa vēl nepilnīgi izveidojusies nervu sistēma var nodrošināt visai ierobežotu kairinājumu uztveri un analīzi, tomēr vides iespaidiem ir visai būtiska loma. Topošās māmiņas emocionāla stabilitāte, labās domas un noskaņojums pozitīvi ietekmē bērnu, viņa fizisko un psihisko attīstību.

?

1. Kādi faktori ietekmē nākamā bērna psihi attīstību?
2. Kādi ir ģenētiski nosacīto patoloģiju veidošanās atšķirīgie cēloņi, to veidošanās divi iespējamie ceļi?
3. Kādi ir iespējamie aizsargpasākumi, lai nākamo bērnu izsargātu no ģenētisko mutāciju ceļā gūtām anomālijām?
4. Vai grūtniecībai būtu jāgatavojas? Kā?
5. Ņemot vērā iedzimtības, kā arī prenatālā perioda lomu bērna attīstībā, kas nākamajiem vecākiem būtu jāapzinās, pieņemot lēmumu par sveša bērna adopciju?

PIEZĪMĒM

4.4. PERSONĪBAS SOCIALIZĀCIJA

“Socializācija ir sabiedrības ietekmju kopums, kas nosaka personības attīstību.” (*H. Gudjons*)

Bērni socializējas vērojot, atdarinot un vērtējot paraugus, līdzdarbojoties, mācoties.

Personības socializāciju ietekmējošie sociālās vides faktori	Personība
<ul style="list-style-type: none"> ◆ ģimene ◆ vienaudži ◆ masu informācijas līdzekļi ◆ skola 	<p style="text-align: center;">⇒</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ zināšanas (informācija) ◆ prasmes ◆ attieksmes, uzvedība ◆ ieradumi, dzīvesveids ◆ sociālo lomu apguve

Sociālās vides ietekme var būt pozitīva un arī negatīva (izkropļota informācija, kaitīgie ieradumi).

Ģimenes dzīvesveids, vecāku attiecības ar bērnu, savstarpējās attiecības, uzvedība ietekmē bērna attieksmes, uzvedību, zināšanas, prasmes, arī veselību.

Augstāks vecāku izglītības līmenis biežāk pozitīvi ietekmē bērna veselīgu attīstību.

Būtiska nozīme ar arī ģimenes sociālekonomiskajam stāvoklim. Ja materiālais līmenis ir zems, ģimenē bieži valda spriedze, bērni nereti nav pietiekami aprūpēti, nesaņem pilnvērtīgu uzturu, par maz uzmanības tiek veltīts brīvā laika saturīgai izmantošanai. Bieži tieši šajās ģimenēs smēķē un pārmērīgi lieto alkoholu.

Draugi un paziņas parasti ir vienaudži, kuru vidū bērns pavada lielu daļu dienas. Viņu uzvedība var ļoti ietekmēt bērnu. Visbiežāk kādas vienaudžu grupas negatīvajā ietekmē nonāk bērni, īpaši pusaudžu vecumā, ja viņi zaudējuši kontaktu ar vecākiem. Apsveicami, ja vecāki sekmējuši bērna iesaistīšanos lietderīgās, interesantās nodarbībās, kur viņš kontaktējas ar biedriem un savstarpēji pozitīvi ietekmējas.

Vienaudžu socializējošā ietekme – gan pozitīvā, gan negatīvā – īstenojas, atdarinot paraugus un uzņemot informāciju, kas var būt arī izkropļota. Grupas negatīvajam psiholoģiskajam spiedienam vieglāk pakļaujas tie bērni, kuriem ir zems pašcieņas līmenis. Tāpēc ir būtiski sekmēt skolēnu pašcieņu un mācīt, kā atvairīt negatīvu psiholoģisko spiedienu, piemēram, uzaicinājumu smēķēt vai iedzert.

Situatīva socializējošā ietekme ir daudzām ikdienas dzīves parādībām un notikumiem, kuru vērotājs vai līdzdalībnieks ir bērns. Tās ir brīvā laika aktivitātes ārpus ģimenes un skolas, atpūtas un izklaides veidi, kultūras, sporta, izglītojošie un citi pasākumi. Pēdējā laikā Latvijā, tāpat kā daudzās citās valstīs, aktuāla kļūst problēma par **masu mediju** negatīvo ietekmi uz bērnu, pusaudžu un jauniešu personības attīstību. Īpaši tas attiecas uz filmām, kurās tiek rādīta **vardarbība**.

Televīzijai, radio un presei neapšaubāmi ir ļoti lielas iespējas jaunatnes pozitīvā socializācijā – izglītošanā un audzināšanā.

Skolas socializējošā ietekme īstenojas ne tikai mācību stundās. Skolēnu attieksmi pret notikumiem un parādībām, viņu uzvedību un rīcību ietekmē gan skolas fiziskā vide, gan psiholoģiskais klimats – savstarpējās attiecības skolā, kā arī iespējas aktīvi darboties, apliecināt sevi.

Izglītošana (zināšanas, prasmes) un **audzināšana** (attieksmju ietekmēšana) skolā ir **mērķtiecīgs process**. Bērni skolā apgūst aizvien jaunas zināšanas. Grūtāk ietekmējamas ir attieksmes un vērtību orientācija. Vislētāk pozitīvā virzienā mainās uzvedība, ieradumi, dzīvesveids. Tas, protams, atkarīgs no pedagogu meistarības, ģimenes, kā arī citu socializējošo apstākļu ietekmes. Pierādījies, ka visefektīvākā šajā ziņā ir bērnu iesaistīšanās darbībā. Skolēniem līdzdarbojoties dažādās aktivitātēs, piemēram, vides vai veselības u. c. projektos, mainās arī viņu attieksme un uzvedība.

Atzīstot personību socializējošo faktoru lomu, personība nav uzskatāma par vides pasīvu produktu. Cilvēks attīstās mijiedarbībā ar vidi. Veiksmīga izglītošana un audzināšana attīsta domāšanas, lemšanas un rīcības spējas. Veidojas personība, kas spēj mainīt vidi.

5. ATTĪSTĪBAS LIKUMSAKARĪBAS

Šis nodaļas nolūks ir iepazīšanās ar bērnu fiziskās un psihiskās attīstības nevienmērības izpausmēm, lai tās ņemtu vērā bērnu aprūpes, mācību un audzināšanas darbā.

Attīstības nepārtrauktība jeb kontinuitāte (latīniski *continuitas* – nepārtrauktība) ir vispārbioloģiska likumā. Cilvēka organisma attīstība, kas sākas ar divu dzimumšūnu saplūšanu, turpinās nepārtraukti līdz pilnīgam briedumam.

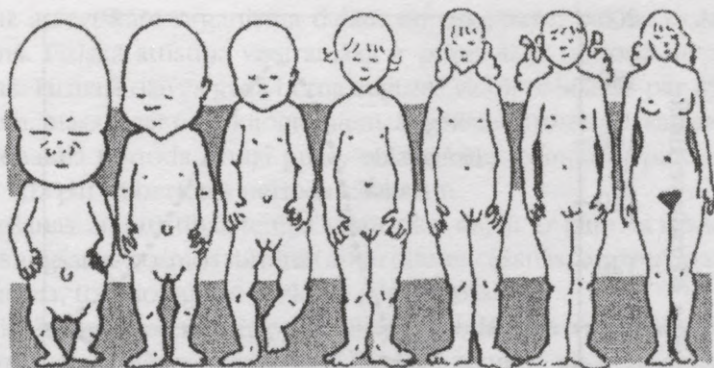
Arī psihiskā attīstība ir nepārtraukta. Tā var turpināties vēl ilgi pēc fiziskā brieduma sasniegšanas vai pat visu mūžu.

Bet gan visa organisma, gan atsevišķu orgānu un ķermeņa daļu **attīstības temps dažādos posmos ir atšķirīgs**. Tas vienlīdz attiecas gan uz attīstības kvantitatīvo un kvalitatīvo aspektu, gan uz fizisko un psihisko attīstību. Ķermeņa formas, ķermeņa atsevišķo daļu un orgānu attīstības pakāpe un to relatīvie apjomi, organismam attīstoties, mainās. Bērnam augot, mainās ķermeņa proporcijas. Šo likumību ilustrē, piemēram, dati par galvas relatīvo lielumu dažādos periodos.

Bērna prenatalās attīstības otrajā mēnesī galva aizņem apmēram pusi no embrija garuma, jaundzimušā galva – vienu ceturto daļu auguma, sešus gadus veca bērns – vienu sesto daļu, pieauguša cilvēka – vienu astoto daļu auguma. Kāju garums jaundzimušajam ir viena trešdaļa, pieaugušajam – puse no auguma. Bērnam augot, pirmajos dzīves gados rokas un kājas kļūst relatīvi garākas. Raksturīgi, ka līdz 10 vai 11 gadu vecumam ātrāk aug kājas, pēc tam paātrinās rumpja augšana (1. un 2. att.).

Tātad augšana ir nevienmērīga jeb heterohrona (grieķiski *heteros* – cits, *chronos* – laiks). Visātrāk attīstās tie orgāni, kuru funkcionēšana attiecīgajā periodā organismam ir vitāli nepieciešama. Tā, piemēram, sirds sāk funkcionēt jau trešajā prenatalās attīstības nedēļā, turpretī nieres attīstās daudz vēlāk un pilnā mērā sāk funkcionēt tikai pēc bērna dzimšanas.

Organisma adaptēšanos vidē nodrošina nervu sistēma. Nervu sistēmas centrālais veidojums – galvas smadzenes – sāk attīstīties jau prenatalā perioda pirmajās nedēļās. Ļoti ātri galvas smadzenes aug un attīstās pirmajā un otrajā dzīves gadā. Aizvien lēnāk smadzeņu augšana norit

1. att.

Ķermeņa proporciju izmaiņas līdz jauniešu vecumam (shematisks zīmējums pēc Tannera).

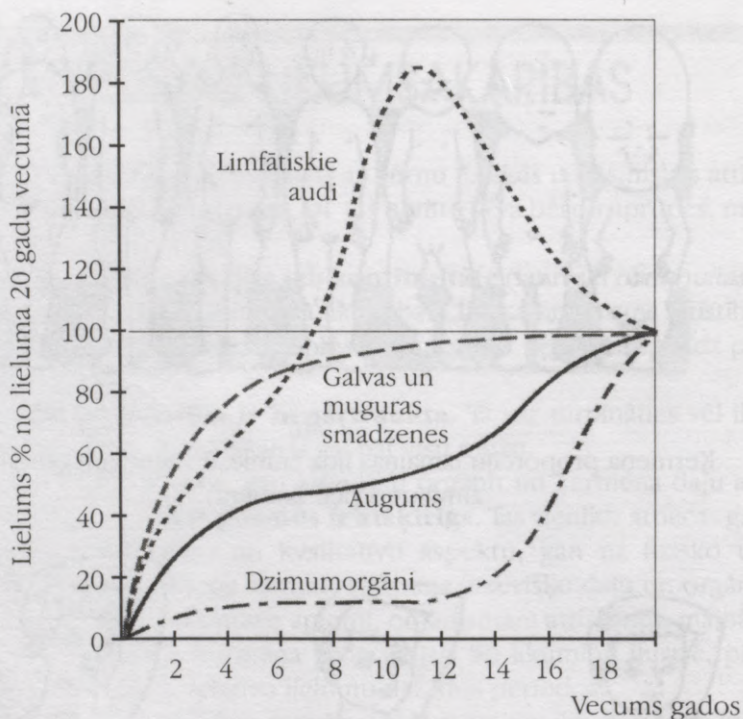

2. att.

Filippinera tests; a – 3 gadi un 2 mēneši; b – 5 gadi un 3 mēneši; c – 8 gadi un 9 mēneši (zīmējums pēc S. Galperina, 1974).

nākamajos dzīves gados, sevišķi pēc 5 – 6 gadu vecuma, bet pēc 8 – 10 gadiem smadzeņu masa pieaug minimāli (3. att).

Galvas smadzeņu ātra augšana ir pamats cilvēka psiķes attīstībai. Smadzeņu attīstība, to funkcionālā pilnveidošanās, protams, turpinās vēl ilgi: nervu šūnas jeb neironi kļūst lielāki, papildus veidojas izaugumi (dendrīti), un starp neironiem rodas jauni sakari. Kaut arī 6 – 7 gadu vecam bērnam smadzeņu masa ir aptuveni 80% no pieaugušo cilvēku smadzeņu masas, uzskata, ka viņa intelektuālās spējas atbilst tikai aptuveni 40 – 50% no pieauguša cilvēka intelektuālā līmeņa.

3. att.

Dažādu audu un orgānu augšanas temps (pēc Tannera, 1962).

Saprotams, ka smadzeņu kvalitatīvā attīstība – nobriešana – var notikt tikai tad, ja bērna nervu sistēma uztver sociālās vides stimulus, kuri izraisa atbildes reakcijas. Tā notiek, ja bērns ir saskarsmē ar pieaugušajiem, ja ar viņu nodarbojas, ja viņš gūst aizvien jaunus iespaidus. Bet, ja bērns ir izolēts no sociālās vides, ja viņam nav pietiekami daudz kontaktu ar cilvēkiem, kaut arī galvas smadzenes aug, to funkciju – psihiskās darbības – attīstība ir traucēta; ierobežota ir kognitīvo spēju (uztveres, domāšanas, atmiņas) attīstība. Tādā gadījumā jārunā par attīstību tukšgaitā jeb neatgriezeniski zaudētu laiku, kad pilnā mērā nenotiek psihosociālā attīstība.

Kā piemērus var minēt literatūrā aprakstītos maugļus – bērnus, kuri zināmu laiku auguši starp dzīvniekiem, kā arī bērnus, kuri turēti izolētībā bez pietiekamas saskarsmes ar cilvēkiem.

Somatiskās attīstības viļņveida raksturs – heterohronija – attiecas ne

tikai uz atsevišķām organisma daļām un orgāniem, bet uz organismu kopumā. Fiziskā attīstība visstraujākā ir prenatalajā periodā un zīdaiņu vecumā. Pirmajā dzīves gadā bērna augums vidēji palielinās par 25 centimetriem, masa – par 6–7 kilogramiem. Augšanas ātrums sāk samazināties jau prenatalā perioda otrajā pusē, un augšanas temps turpina samazināties līdz pat pubertātes perioda sākumam.

Augšanas un attīstības temps sakrīt tikai daļēji. Ir pamats uzskatīt, ka lēnajos augšanas posmos turpinās audu diferencēšanās, orgānu un sistēmu nobriešana, to fizioloģisko funkciju pilnveidošanās.

Fiziskās attīstības strauja paātrināšanās jeb **lielais augšanas lēciens** raksturīgs pubertātes periodam (atšķirīgi zēniem un meitenēm). Pēc M. Āboltiņas un G. Knipšes datiem (1993), Latvijā zēniem lielo augšanas lēcieni novēro aptuveni 13–14 gadu vecumā, bet meitenēm augšanas lēciens ir vidēji starp 11 un 13 gadiem. Starp 10 un 13 gadiem zēni augumā dažreiz atpaliek no tā paša vecuma meitenēm. Tās atkarīgs no augšanas individuālajām īpatnībām.

Pubertātes periodā ķermeņa daļas un orgāni pakāpeniski iegūst funkcionāli optimālās attiecības. Nākamajos gados fiziskās attīstības temps samazinās. Meitenes pilnīgi pārstāj augt garumā vidēji 16 līdz 17 gadu vecumā, puīši – 17 līdz 19 gadu vecumā. Organisma attīstība un nobriešana pilnīgi beidzas tikai pēc 20 gadu vecuma.

To, ka **psihes attīstība ir nevienmērīga**, parādīja krievu psihologs Ļevs Vigotskis ar savu stadiālās attīstības teoriju. Viņaprāt, personības attīstības gaita ir iedalāma stadijās, bet katrā stadijā garāku pakāpeniskas attīstības posmu nomaina īsāks strauju pārvērtību – lūzuma jeb krīzes – posms.

Arī fiziskajā attīstībā ir t. s. kritiskie posmi, kuros organisms ir īpaši jutīgs pret vides pārmaiņām; līdz ar to apgrūtināta ir adaptācija. Par šādiem kritiskiem posmiem uzskata jaundzimušā perioda sākumu un bērna vecumu ap vienu gadu.

Pirmās 7–10 dzīves dienas (agrais jaundzimušo periods) bērnam ir īpaša jutīguma periods. Bērnam piedzimstot, mainās ierastā dzīve, kura noritēja mātes organismā. No vides ar relatīvi pastāvīgu temperatūru (37 °C) jaundzimušais nonāk vidē ar daudz zemāku temperatūru. Tāpēc organismam jāražo daudz enerģijas. Vairākas fizioloģiskās sistēmas, piemēram, gremošanas orgāni, elpošanas orgāni, arī nieres, tikai tagad sāk darboties. Sirds un asinsvadu sistēmai jāveido cits ceļš, iekļaujot asinsrites lokā plaušas. Pirmajās 3–4 dienās novēro ķermeņa masas

zudumu, kā arī t. s. fizioloģisko dzelti, kuru izraisa lieko eritrocītu sabrukšanas produkti.

Uzmanību pelna bērnu vecuma posms ap viena gada vecumu. Speciālisti uzskata, ka mazbērnu novietnē visgrūtāk adaptējas bērni vecumā no 10 līdz 15 mēnešiem. Šajā vecumā, aizsīkstot no mātes saņemtajām placētārajām antivielām (imūnglobulīniem), kā arī vēl nepietiekamas savu antivielu biosintēzes dēļ bērni ir ļoti jutīgi pret infekcijām.

No iepriekšminētā varam izdarīt secinājumu par bērna īpašas fiziskās un emocionālās aprūpes lomu šajos posmos. Fiziskās attīstības krīzi visbiežāk pavada arī psihiskā krīze.

Par psihiskās attīstības nevienmērību un lēcienveida izmaiņām, kā arī krīzēm, sevišķi pusaudža vecumā, runa būs turpmākajās nodaļās.

1. Interpretējiet kādu jums zināmu "maugļa fenomena" aprakstu!

- 2. Pastāstiet par psihiskās atpalcības gadījumiem, kuru cēlonis ir bērna izolācija no apkārtējās sabiedrības vai kontakta trūkums ar māti!**
- 3. Kāds ir sakars smadzeņu kvantitatīvajai attīstībai (augšana) un kvalitatīvajai attīstībai (nobriešana)? Paskaidrojiet ar piemēriem!**
- 4. Kādas pedagoģiski psiholoģiskās problēmas var rasties, skolotājam strādājot vienaudžu klasēs, sakarā ar meiteņu ātrāku augšanu un attīstību salīdzinājumā ar vienaudžiem zēniem? Kā tās pārvarēt?**
- 5. Kā var palīdzēt skolēnam pārvarēt kompleksus, kas rodas individuālo atšķirību dēļ augšanā?**
- 6. Nosauciet faktorus (ideju uzskaitījums), kas var veicināt bērna psihi attīstību pirmajos trīs dzīves gados, t. i., laikā, kad ļoti strauji palielinās galvas smadzeņu masa!**

VAJADZĪBU APMIERINĀŠANA – ATTĪSTĪBAS VIRZĪTĀJSPĒKS

6.

Nodaļas nolūks – lai studenti gūtu zināšanas un izpratni par bērna vajadzībām un to apmierināšanas izšķirīgo nozīmi viņa kā personības attīstībā.

Bērns attīstās, apmierinot vajadzības.

Vajadzības ir nepieciešamība pēc tā, kas veicina indivīda dzīvību un personības attīstību. Ļ. Vigotskis attīstību vērtējis no dialektikas viedokļa kā pretstatu cīņu. Personības attīstības virzītājspēks, viņaprāt, ir pretstati – vajadzības un to apmierināšana. Kā bērna agrās psihiskās attīstības vajadzības Ļ. Vigotskis ir akcentējis **vajadzību pēc saskarsmes un vajadzību darboties.**

Saprotams, kopš dzīves pirmā brīža reizē ar **miegu, uzturu un elementāru aprūpi** bērnam ir vajadzīga **saskarsme** ar cilvēkiem, īpaši emocionālais kontakts ar māti, vajadzīga informācijas uztvere, iespējas darboties. Tās ir pamatvajadzības, kuru apmierināšana nodrošina bērna normālu fizisko un psihisko attīstību. Par to rakstījuši daudzi zinātnieki. Arī Ž. Piažē, ievērojamais bērnu attīstības psihologs, kā psihiskās attīstības pamatvajadzību nosaucis bērna mijiedarbību ar sociālo vidi. Bet Ļ. Vigotskis uzsvēris: “Jebkura vajadzība zīdaiņa vecumā kļūst par vajadzību pēc saskarsmes.” Saprotams, ka bērna aprūpe notiek saskarsmē ar pieaugušo, ar māti.

Bērns piedzimst ar attīstības bioloģisko (ģenētisko) programmu, bet sociālo programmu viņš apgūst sociālajā vidē – saskarsmē ar cilvēkiem. Sāksmē gūtie stimuli veicina smadzeņu nobriešanu un psihisko attīstību, intelekta attīstību.

Z. Freids, akcentējot saskarsmes lomu zīdaiņa attīstībā, parādījis, ka saskarsmes trūkums var novest pie psihiskām traumām, negatīvi ietekmēt indivīda turpmāko psihisko attīstību. Literatūrā aprakstīti daudzi gadījumi par attīstības novirzēm bērniem, kuri auguši izolētībā, bez emocionālā kontakta ar māti. Amerikāņu psihologs E. Eriksons akcentējis tieši saskarsmes emocionālo aspektu. Zīdaiņa emocionālā tuvība ar māti kopš dzimšanas, kā to parāda E. Eriksons, veicina uzticēšanos, palāvību, bet tās trūkums ir neuzticēšanās un frustrācijas cēlonis (sk. turpmāk 12., 44. lpp.).

Sevišķi ciešas savstarpējās attiecības bērnam ar savu aprūpētāju veidojas 8 – 9 mēnešu vecumā.

Kopš 20. gadsimta sešdesmitajiem gadiem, aprakstot šīs pirmās attiecības, psihologi ieviesuši jēdzienu – **pieķeršanās** (piesaiste), ar to apzīmējot ciešu mijiedarbību, intensīvas abpusējas jūtas un emocionālas saites. Pieķeršanās veidojas un mūs ietekmē visu mūžu. Taču bērna pirmā pieķeršanās, izejot cauri vairākām fāzēm, rada pamatu turpmākai savstarpējo attiecību attīstībai. Zīdainim pieķeršanās ir pamats uzticībai pret cilvēku, kurš par viņu rūpējas.

Par pieķeršanos un tās stadijām bērna pirmo četru dzīves gadu laikā rakstījuši Marija Einsvorta, Džons Boulbijs, Stenlijs un Nensija Grinspeni. Autori uzskaita pieķeršanās komponentus, kas nodrošina **tuvību** ar cilvēku, kuram pieķeras (raudāšana, smaids, skaņu signāli), **orientācijas darbību** (skatiens), **lokomociju** (tuvošanās, sekošana) un **aktivitātes fiziskā kontakta sasniegšanai** (pieglaušanās, apkampšana). Šīs uzvedības formas uzskatāmas par pieķeršanās kritērijiem; tās realizējas, bērnam atbildot uz pieaugušā rūpēm un pozitīvajām, pret bērnu vērstajām emocijām. Tātad pieķeršanās ir sava veida mijiedarbība.

Psihologus ilgu laiku ir nodarbinājusi problēma – kas ir pieķeršanās cēlonis? Sākotnēji par tādu uzskatīja iedzimto organisko vajadzību apmierināšanu (beznosacījuma refleksi). Tomēr mūsdienās tas tiek uzskatīts tikai par vienu no pieķeršanās cēloņiem. Pārsvaru guvis Dž. Boulbija viedoklis, ka galvenais nav organisko vajadzību apmierināšana, bet gan tas, ka bērns piedzimst ar jau ieprogrammētu tieksmi būt vecāku tuvumā, kas savukārt rada drošības un aizsargātības izjūtu.

Bērns, kura vajadzības pēc saskarsmes un emocionālā kontakta ir apmierinātas, arī atbild ar pozitīvām emocijām. Jau pusotra mēneša vecumā var parādīties t. s. sociālais smaids.

Neapšaubāma ir bērna vajadzība darboties. Darbojoties zīdāinis un mazbērns attīsta ne tikai savu balsta un kustību aparātu un tā funkcijas, bet vingrina arī iedzimtos beznosacījuma refleksus, piemēram, tveršanas refleksu, līdz ar to attīstīta sevi psihiski. Tā bērna psihiskās attīstības pirmsākumu t. s. sensorimotorajā stadijā – 1 – 2 gadu vecumā – skaidro Ž. Piažē (sk. turpmāk 13., 55. lpp.). Līdz 3 – 4 gadu vecumam bērniem raksturīga priekšmetiskā darbība. Tikai pēc tam bērni sāk rotaļāties savā starpā. 5 – 6 gadus veci bērni paši izdomā lomu spēles.

Kustību brīvības un darbības izvēles iespēju nepieciešamību bērna attīstībā gan teorētiski, gan praktiskajā darbībā ir pierādījuši Marija Montesori.

Katram indivīdam ir vajadzības, no kuru apmierināšanas atkarīga viņa kā personības attīstība.

Amerikāņu psihologs A. Maslovs personības vajadzības (tās nav tikai bērna vajadzības) sakārtojis piramidā atbilstoši to nozīmīgumam jeb hierarhijai (4. att.). A. Maslovs uzskata: lai sasniegtu augstākā līmeņa vajadzības, vispirms ir jāapmierina pamatvajadzības. Augstākā līmeņa vajadzību realizēšana ir saistīta ar augstu pašnovērtējumu, pašcieņu un nepieciešamību sevi realizēt, apliecināties.

Ir arī citu autoru vajadzību piramīdas modifikācijas, kurās ir septiņi, deviņi un vairāk vajadzību līmeņi. Tajās pamatoti iekļautas **izziņas, tikumiskās, estētiskās** un citas vajadzības.

Arī E. Eriksona psihosociālās attīstības teorijā ir vairākas vajadzības. Tas, kā tiek pārvarēta katras stadijas krīze, atkarīgs tieši no tā, kādā mērā tiek apmierinātas šīs stadijas aktuālās vajadzības.

Būtiska ir **izziņas vajadzība**. Cilvēkam atšķirībā no augstākiem dzīvniekiem ir pašizziņas vajadzība.

Amerikāņu psihologs A. Bandura izvirzījis trīs personības galvenās vajadzības: **vajadzību pēc mīlestības, vajadzību iekļauties un vajadzību pēc kontroles**, kas regulē personības aktivitāti.

Zigmunds Freids par iedzimto pamatvajadzību, uz kuras pamata veidojas citas vajadzības, uzskatīja **seksuālo vajadzību** jeb libido.

4. att.

A. Maslova vajadzību hierarhijas piramīda.

Bērna attīstību un viņa garīgo veselību būtiski ietekmē **pašnovērtējums un pašcieņa**. Katra indivīda pašnovērtējumu bērnībā ietekmē vecāki, respektīvi, audzināšana ģimenē. Jau trešajā dzīves gadā intensīvi veidojas “Es” tēls. Bērns sāk sevi vērtēt. Kāds es esmu? Labs, slikts? Tā veidojas attieksme – cieņa pret sevi. Pašcieņa atkarīga no apkārtējo cilvēku, vispirms – vecāku, attieksmes. Būtiski ir tas, ko bērns dzird no vecākiem – uzslavu vai nopēlumu. (“Cik labi tas tev izdevās!” vai arī “Tu jau nekad neko nevari izdarīt!” u. tml.) Bet no pašcieņas atkarīga katra indivīda, arī bērna, rīcība un uzvedība, tas, cik tā ir pārlicināta.

Pārlicinātība, kas saistīta ar pietiekami augstu pašnovērtējumu un pašcieņu, cilvēkam vajadzīga, lai spētu izvīzīt un sasniegt mērķus, arī – lai atvairītu spiedienu, lai spētu pieņemt izšķirīgus lēmumus. Bez pašcieņas un pārlicinātības nav iespējama **personības brīvība**.

Nepieciešamība pašcieņu attīstīt skolēnos akcentēta Eiropas Savienības Komisijas izglītības reformas vadlīnijās jeb Izglītības baltajā grāmatā (*White Paper on Education and Training, Brussels, 1995*). 21. gadsimtā – straujā tehnoloģiju attīstību laikā – katra indivīda sasniegumus lielā mērā noteiks viņa pašnovērtējums, pašcieņa un pārlicinātā rīcība.

Pašcieņas apguve jāveicina gan ģimenē, gan skolā.

A. Maslova piramīdā iekļautās vajadzības visai būtiskas ir tieši bērna personības attīstībā.

Droši vien katrs varam nosaukt vēl citas nozīmīgas vajadzības, kas jāapmierina, lai bērns attīstītos par pilnvērtīgu personību. Neuztversim arī A. Maslova vajadzību hierarhiju pārāk dogmatiski. Pedagogi zina, ka, piemēram, pusaudžiem pubertātes pārmaiņu laikā bieži krītas pašnovērtējums un pašcieņa. Bet to jaunais cilvēks var kompensēt, ja viņam ir iespējas sevi izpaust, realizēt, apliecināties dažādās aktivitātēs – darbā, mācībās, pasākumos (sporta, kultūras u. c.) un projektos.

Tātad starp pašaplicināšanos un pašcieņu ir atgriezeniskā saite. To arī pedagogi ņem vērā audzināšanas praksē.

Vai piekrītat A. Maslova vajadzību hierarhijai, attiecinot to uz bērnu attīstību? Varbūt vēlaties vajadzību piramīdu papildināt? Kā?

BĒRNA NEIRĀLĀ ATTĪSTĪBA – PSIHISKĀS ATTĪSTĪBAS PAMATS

7.

Nodaļā sniegtās informācijas **nolūks** – lai studenti gūtu izpratni par bērnu nervu darbības īpatnībām, kuras palīdz izskaidrot viņu izturēšanos un uzvedību.

Psihisko funkciju pamats ir nervu darbība. Nervu darbība nodrošina organisma adaptāciju vides izmaiņām. Adaptācijas realizēšanās zemākais līmenis ir **iedzimtie beznosacījuma refleksi**; augstākais – tā ir ar galvas smadzeņu lielo pusložu garozas funkcijām saistītā intelektuālā darbība.

Psihes, arī tās augstākās formas – apziņas, materiālais substrāts ir galvas smadzenes, īpaši lielo pusložu garoza.

Bērna psihiskā attīstība saistīta ar iedzimto refleksu vingrināšanu, refleksu koordinēšanu un refleksu kompleksu veidošanu jaundzimušā un zīdaiņa vecumā. Notiek sajūtu (sensorika) un kustību (motorika) attīstība (par Ž. Piažē sensorimotoro attīstību sk. turpmāk 13., 55. lpp.).

Refleksi ir atbildes reakcija uz kairinātājiem jeb stimuliem (gaisma, skaņa, smarža, ēdiena garša, arī psihiskas dabas stimuli).

Beznosacījuma refleksu galvenās grupas ir:

- 1) barības refleksi (zīšana, rīšana, košļāšana u. c.),
- 2) aizsargrefleksi (acu asarošana, vemšana, klepus u. c.),
- 3) atdarināšanas reflekss,
- 4) orientācijas refleksi (reakcija, piemēram, pagriežot galvu uz skaņas vai gaismas avotu).

Apmēram trešajā dzīves gadā uz orientācijas refleksa bāzes bērnam attīstās orientējoši pētnieciskā darbība (vēlēšanās apskatīt, aptaustīt, iebāzt mutē, pagaršot u. tml.). Šī īpaši 2 – 4 gadus veciem bērniem raksturīgā īpatnība rada traumu risku, tāpēc vecākiem un audzinātājiem tā jāņem vērā.

Atdarināšanas reflekss, atdarinot pieaugušo vai citu bērnu, sevišķi raksturīgs 2 – 4 gadu vecumā, kad bērnam vēl nav loģiskās domāšanas, nav savu vērtību kritēriju. Līdz ar to visprimitīvākais uzvedības apguves veids ir tieši šis, kad mazi bērni atdarina novēroto (par uzvedības apguves veidiem sk. turpmāk 14., 56. lpp.).

Pilnīgāku adaptāciju, lai piemērotos vides mainīgajiem ap-

stākļiem, nodrošina nosacījuma refleksi (I. Pavlovs), kurus jaundzimušais apgūst jau ar pirmo dzīves dienu. Nosacījuma refleksi var realizēties, pateicoties lielo pusložu garozas funkcijām. Pagaidu sakari starp nervu šūnām veidojas garozā. Nevar izdzīvot anancefali – indivīdi, kuri piedzimuši bez smadzeņu lielajām puslodēm (par nosacījuma refleksiem sk. turpmāk 14.2.1., 64. lpp.).

Bērnu izturēšanās un garīgās darbības iespējas ir atkarīgas no viņu nervu sistēmas un nervu procesu īpatnībām. Lūk, dažas būtiskas nervu darbības īpatnības, kas raksturīgas bērniem pirmajos dzīves gados (agrajā bērnībā, pirmsskolas un jaunākajā skolas vecumā).

- ♦ Nervu šūnas – **neironi** – turpina nedaudz augt. Centrālajā nervu sistēmā, arī galvas **smadzeņu lielajās puslodēs**, starp neironiem veidojas aizvien jauni sakari, ko nodrošina nervu šūnu izaugumi – dendrīti. Tas ir pamats pakāpeniskai bērnu kognitīvās (izziņas) darbības attīstībai.
- ♦ Mazu bērnu **neirālajā darbībā** raksturīga zināma **nelīdzsvarotība**, proti, uzbudinājuma procesa pārsvars pār kavēšanu. Šie procesi ātri nomaina viens otru. Tāpēc bērni ir kustīgi, emocionāli, nesavaldīgi. Tas attiecināms uz mazbērnu un pirmsskolas bērnu, mazāk – uz sākumskolas skolēnu.
- ♦ Psihisko darbību regulējošie **zemgarozas centri**, piemēram, par emocijām atbildīgie zemgarozas apvidi starpsmadzeņu veidojumā – hipotalāmā – **bērnam nobriest ātrāk** nekā prāta darbību noteicošie rajoni smadzeņu lielo pusložu garozā. Šis ir vēl viens bērnu emocionalitātes izskaidrojums.
- ♦ **Bieži mainās dominantes**. Dominante ir spēcīgs, uz laiku radies uzbudinājums centrālajā nervu sistēmā, ko pastiprina jebkurš vājāks kairinātājs. Dominanšu maiņa izpaužas maziem bērniem un pirmsskolas vecuma bērniem straujā emocionālā stāvokļa maiņā (te raud, te smejas). Ar dominanšu maiņu skaidro arī bērnu uzmanības nenoturību. Tāpēc sākumskolas klasēs mācību stundās bieži nepieciešams mainīt darbības veidus.
- ♦ Lielākajai daļai bērnu (virs 90%) pieaugot runu, psihisko darbību un uzvedību regulē galvenokārt kreisā smadzeņu puslode. Aptuveni līdz 10 gadu vecumam šis kreisās puslodes funkcionālais pārsvars vēl nav tik izteikts kā pieaugušajiem. Arī tas ir viens no mazu bērnu daudzveidīgo emocionālo izpausmju, viņu fantāzijas, radošās aktivitātes izskaidrojumiem.

Minētās nervu procesu īpatnības, bērniem augot, kļūst mazāk izteiktas. Tomēr jāņem vērā, ka **pubertātes laikā neirālā darbība atkal kļūst nelīdzsvarotāka. Izteiktāks ir uzbudinājums, izpaužas pusaudžiem raksturīgā emocionālā reaktivitāte.**

Līdzās bērnu vecumposmu īpatnībām vērā ņemams arī **individuālais psihodinamiskais raksturojums.** Jebkura vecumposma vienaudžu vidū ir gan izteikti emocionālie un nesavaldīgie, gan lēnie un mierīgie raksturi. Izpaužas indivīdam piemītošais, lielā mērā iedzimtības nosacītais, viņam vien raksturīgais **temperamenta tips, kas atkarīgs no indivīda nervu procesu spēka, kustīguma un līdzsvarotības.**

Cilvēki nav strikti iedalāmi četrās grupās atbilstoši klasiskajiem temperamenta tipiem. Drīzāk – cik cilvēku, tik temperamentu, ņemot vērā, ka ir bezgala daudz temperamenta starpformu.

Labi, ja skolotājs var **novērtēt audzēkņa temperamenta dominējošās iezīmes un atrast viņam atbilstošu pieeju. Īpaša, individuāla pieeja ir nepieciešama bērniem, kam pārsvarā ir melanholiķa jeb vājā neirālās darbības tipa iezīmes.** Zināms, ka pusaudžu un jauniešu depresijas un to dažkārt izraisītās pašnāvības (*suicida* – pašnāvnieks, cēlies no latīņu valodas *sui* – sevis, *caedere* – nonāvēt) biežāk saistītas tieši ar šo temperamentu. Tāpēc šos indivīdus nepieciešams iedrošināt, radīt viņiem pašapliecināšanās iespējas, tā sekmējot augstāku pašnovērtējumu, pašcieņu un pārliecinātību par sevi.

1. Kādas ir mazbērnu un bērnudārza vecuma bērnu neirālās darbības iezīmes un no tām atkarīgās psihiskās īpatnības? Kā tās respektējamas vecākiem un audzinātājiem? Nosauciet piemērus!
2. Pārskatiet pieejamo literatūru par temperamenta tipiem, to īpatnībām!
3. Kādai vajadzētu būt skolotāja individuālajai pieejai bērnam, kuram vairāk nekā citiem vienaudžiem izpaužas melanholiķa (vai holeriķa, vai flegmatiķa) iezīmes?

8. SMADZEŅU FUNKCIONĀLĀS ASIMETRIJAS VEIDOŠANĀS

Šīs nodaļas nolūks ir apgūt pamatzināšanas un izpratni par smadzeņu funkcionālo asimetriju un tās veidošanos bērniem. Tās palīdzēs izprast bērnu radošās aktivitātes.

Gandrīz 95% pieaugušo cilvēku roku kustību (kreisā galvas smadzeņu lielā puslode – labā roka), kā arī valodas un psihiskās darbības regulācijā vadošā ir kreisā smadzeņu puslode.

Attiecībā uz psihi funkcionālā asimetrija straujāk sāk izpausties tad, kad bērns apgūst runu un valodu, t. i., galvenokārt dzīves otrajā un trešajā dzīves gadā.

Eiropas un Amerikas kontinentā pieaugušam cilvēkam noteiktu psihes funkciju regulācijā vadošā loma ir vienai puslodei. 90 – 95% cilvēku dominējošo psihes funkciju sadalījums puslodēs ir šāds.

Kreisā puslode	Labā puslode
Runa (dzimtā valoda)	Emocijas
Domāšana	Zemapziņa
Analīze	Fantāzija
Vispārinājums	Iztēle
Klasifikācija	Intuīcija
Sistematizēšana	Uztver kopumu, veselumu
	Uztver šeit, tagad, t. i., sinhroni
Atmiņa – ilgstošā	Atmiņa – īslaicīgā
Iedarbojas mācīšana	Iedarbojas audzināšana

Aptuveni līdz 10 gadu vecumam, kad pilnībā notikusi lateralizācija (latīniski *lateralis* – sāns, puse), respektīvi, izveidojusies smadzeņu funkcionālā asimetrija, bērnu domāšanu un izturēšanos nedaudz vairāk nekā pieaugušajiem bez kreisās puslodes dominējošās ietekmes iespaido arī labā puslode. Bet sapratīsim pareizi: šoreiz runa nav par smadzeņu labās puslodes funkciju dominēšanu, bet gan par to, ka kreisās puslodes fun-

kcionālais pārsvars maziem bērniem nav vēl tik izteikts kā pusaudžiem vai pieaugušajiem.

Mazi bērni tāpēc ir fantazētāji, relatīvi atraisīti un emocionāli.

Radošas personības veidošanos nosaka ne tikai attīstītas kreisās puslodes regulētās kognitīvās funkcijas, bet arī iztēle, intuīcija, fantāzija, kas vairāk atbilst zemapziņas jeb labās puslodes funkcijām.

Diemžēl skola tradicionāli vairāk attīsta kreiso puslodi, daudz mazāk – labo. Tāpēc pirmsskolas un sākumskolas vecumposmā (līdz 10 gadu vecumam) ir sevišķi svarīgi līdztekus prātam attīstīt bērnu iztēli un radošās spējas.

Īpašu uzmanību pelna indivīdi (to Eiropā un Amerikā ir līdz 5% no kopējās populācijas), kuru psihisko darbību un uzvedību vairāk regulē labā smadzeņu puslode. Šajā gadījumā nav runa par labās puslodes motoriskās regulācijas izpausmi – kreilismu. Lielākā daļa šo indivīdu darbojas ar labo roku, jo parasti viņiem nav sakritības starp motorikas un psihi regulāciju puslodēs, proti, labās puslodes dominante izpaužas tikai uz vienu no šīm funkcijām. Raksturīgas šo bērnu izpausmes skolā ir lasīšanas grūtības, traucēta secību uztvere un atcerēšanās (grūti atcerēties skaitļus, nedēļas dienas, mēnešus u. c.), grūtības sistematizēt. Šie bērni lēni runā, viņiem ir pareizrakstības kļūdas; raksturīga izteikta hipersensitivitāte, nespēja mierīgi nosēdēt, hiperaktivitāte.

Svarīgi ir laikus atklāt un diagnosticēt šos bērnus, jo ārstēšanas efektivitāte ir atkarīga no bērna vecuma. Mazefektīva tā ir pēc 10 gadu vecuma.

1. Kā pirmsskolas un sākumskolas bērnu psihi un uzvedību ietekmē tas, ka viņiem nav vēl tik izteikts kreisās smadzeņu puslodes funkcionālais pārsvars kā vēlākos vecumposmos? Kā tas bērnu attīstībā ņemams vērā vecākiem un pedagogiem?

?

2. Kādas uzvedības izpausmes raksturīgas skolēnam, kuram psihisko funkciju regulācijā dominē labā smadzeņu puslode?

9. PSIHISKĀS ATTĪSTĪBAS STADIĀLAIS RAKSTURS. Ļ. VIGOTSKA ATZIŅAS

Nodaļas nolūks ir iepazīties ar stadiālās attīstības teoriju, ar pasaulslavenā psihologa Ļeva Vigotska un citu psihologu ieguldījumu šajā jomā.

Teoriju par psihiskās attīstības nevienmērību un stadiālo raksturu radījis krievu psihologs Ļevs Vigotskis (1896 – 1934).

Attīstība ir neatgriezeniskas izmaiņas. Tās ir sarežģīts process.

Ļ. Vigotskis parāda, ka **bērna psihiskās attīstības temps atsevišķos laika posmos ir atšķirīgs**. Tas attiecas gan uz psihisko attīstību kopumā, gan uz atsevišķām psihiķes funkcijām. Izmaiņas bērna personību skar katrā attīstības posmā. Ļ. Vigotskis, kā arī citi psihologi secinājuši, ka **katrā attīstības stadijā straujāk attīstās kāda dominējoša psihiķes funkcija**. Piemēram, dzīves pirmajā gadā tā ir uztvere, turklāt – uztvere ar izteiktu emocionālu nokrāsu; tātad šajā laikā bērna psihiskā attīstība ir būtiski atkarīga no pozitīvas emocionālas saskarsmes. Otrajā un trešajā gadā bērns intensīvi apgūst runu; sākumskolas vecumposmā pakāpeniski attīstās teorētiskā jeb abstraktā domāšana. Ļoti svarīgi, lai bērnam būtu radītas **iespējas** attiecīgās psihiskās funkcijas jeb darbības apguvei. Ja to nav, padziļinās ar attīstības krīzi saistītās negatīvās izpausmes.

Ļ. Vigotskis ievieša jēdzienu **centrālais jaunveidojums**, ar to apzīmējot nozīmīgāko šajā stadijā noformējušos funkciju, kāda bērnam vēl neizpaužas iepriekšējā attīstības stadijā. Tāds jaunveidojums vecumā ap trim gadiem vai nedaudz vēlāk, piemēram, ir “Es” tēls jeb sava “Es” pirmatnējā apzināšanās. Taču vienā stadijā var būt vairāki jaunveidojumi (sk. 1. tabulu 39. lpp.).

Ļ. Vigotskis katru attīstības stadiju parāda kā nevienmērīgu, kurā mainās lēnas un straujas attīstības laiki.

Stabilās, lēnās attīstības periodi ir relatīvi lēni; bērna attīstībā kopumā tie aizņem gadus. Katrā attīstības stadijā pakāpeniskās attīstības posmu nomaina lūzuma jeb krīzes periods. Tās, cik izteikta ir šī **intensīvo pārmaiņu laika krīze, ir atkarīgs no apstākļiem, īpaši – no iespējam bērnā apmierināt savas attīstības vajadzības**. Piemēram, pusaudža vecumposma pubertātes krīze, kas bieži saistīta ar pašnovērtējuma un pašcieņas pazemināšanos, ar aizkavētu “Es kā pieaugušais” identitātes

veidošanos, samērā nemanāmi var tikt pārvarēta, ja pusaudzim ir iespējas pozitīvā veidā sevi apliecināt kā topošu pieaugušo.

Katrā attīstības stadijā ir kāda krīze. To parāda arī Eriks Eriksons savā psihosociālās attīstības teorijā (sk. turpmāk), uzsverot, ka krīze nav attīstības traucējums vai nenormāla norise. Protams, kā jau iepriekš uzsvērts, **krīze jeb konflikts ir saistīts ar kādu problēmu, ar vajadzībām, kas jāapmierina, kas jāpārvar.**

Ļ. Vigotskis atzīst, ka šie krīžu jeb lūzuma periodi stadijās ir neilgi un to robežas ir neizteiktas. Tipiska ir jau minētā pubertātes krīze, kas saistīta gan ar fizioloģiskām, gan uzvedības izmaiņām. Individuālās atšķirības visspilgtāk izpaužas tieši krīžu periodos.

Tālāk attīstot Ļ. Vigotska stadiālās attīstības teoriju, krievu psihologs Daniils Elkoņins (1904 – 1948) ieviesis vēl vienu jēdzienu, kas raksturo stadiju, proti, **vadošā darbība**. Piemēram, mazbērnam otrajā un trešajā dzīves gadā raksturīga priekšmetiskā darbība, pirmsskolas vecumā – sižetiskās rotaļas, vecumā no 6 līdz 7 gadiem – mācības.

Tāpat stadiju raksturo vajadzības, krīzes, jaunveidojumi un vadošā darbība.

1. tabulā iekļautas vairāku psihologu – arī E. Eriksona, Ž. Piažē, Z. Freida – atziņas par stadiālo attīstību.

1. tabula

BĒRNA PERSONĪBAS ATTĪSTĪBAS STADIJU RAKSTUROJUMS

Stadija (vecumposms, gadi)	Nozīmīgākās vajadzības	Vadošās darbības	Krīze	Pozitīvie jaunveidojumi
Zidainis 0 – 1	Saskarsme, mīlestība, aprūpe	Emocionālā saskarsme ar pieaugušo	Uzticēšanās/ neuzticēšanās	Paļāvība, rosības kompleks
Agrā bērnība 1 – 3	Emocionālais kontakts, patstāvība, drošība, darbība	Priekšmetiskā darbība, izvadfunkciju kontrole	Triju gadu krīze, autonomija/ kauns	Neatkarība, "Es", paškontrolē, runa

(tabulas turpinājumu sk. 40. lpp.)

Pirmsskolas vecums 3 – 6	Rotaļas, izziņa, būt mīlētam, drošība	Rotaļas	Iniciatīva/vainas apziņa	Dzimumidentitāte
Jaunākais skolas vecums 7 – 11 (12)	Zināšanas, prasmes, spēju attīstīšana, saskarsme, būt mīlētam, apliecināties	Mācības	Sevis pilnveidošana/zems pašvērtējums	Kompetences, "Es" sabiedrībā
Pusaudzis 11 – 15 (16)	Apliecināšanās, pašcieņa, būt mīlētam, atzītam, draudzība	Mācības, intīmi personiskā sazināšanās	Iespēja pozitīvi apliecināties/zems pašvērtējums	Nostabilizējas dzimumidentitāte, abstraktā domāšana, turpina attīstīties "Es kā pieaugušais"
Agrīnais jaunieša vecums 15 (16) – 18	Atbalsts, apliecināšanās, draudzība, saskarsme ar pretējo dzimumu	Mācību profesionālā darbība	"Es" identitāte/identitātes difūzija	Nostabilizējas "Es" identitāte, personības psihosociālā un morālā nobriešana

Vienmēr aktuāls ir bijis jautājums par iedzimtības un vides lomu personības attīstībā. Savu viedokli 20. gadsimta sākumā par to izteicis arī Ļ. Vigotskis. Viņš raksta, ka bērna psihiskā attīstība ir atkarīga no sociālās vides, kā arī no viņa bioloģiskajām īpatnībām, respektīvi, no ģenētiski nosacītajām anatomiskajām struktūrām. Attiecībā uz vides lomu zinātnieks uzsver, ka **pastāv mijiedarbība starp vidi un individu**. Tās izpaužas, piemēram, kā bērna darbība sociālajā vidē atbilstoši vides radītājam

iespējām. Vides pozitīvas situācijas gadījumā, kad bērnam radītas iespējas, bērns var darboties, sevi apliecinot, un bez īpašiem sarežģījumiem attīstīties kā personība.

Skaidrojot sociālās vides ietekmi uz bērnu, Ļ. Vigotskis akcentē arī t. s. **bērna individuālo pārdzīvojumu** vides apstākļu ietekmē, kas, viņaprāt, ir atkarīgs gan no vides, gan bērna iekšējām individuālajām īpatnībām. Abu šo faktoru mijiedarbību Ļ. Vigotskis nosaucis par **sociālo situāciju**. Kā piemēru var minēt divu bērnu, kuri dzīvo sociāli nelabvēlīgā ģimenē, atšķirīgu uztveri un reakciju uz sociālās vides iespaidiem.

Bērna pārdzīvojums – viņa reakcija un tātad arī sociālā situācija – mainās, viņam augot. Tātad sociālā situācija ir viena no vecumposmu raksturojošām pazīmēm.

1. tabulā iekļautā bērnu vecumposmu periodizācija, ko lieto Krievijā, arī Latvijā un virknē citu valstu, pamatā balstīta uz Ļ. Vigotska un D. Elkoņina atziņām. Viņu izvirzītie noteicošie periodizācijas kritēriji ir:

- 1) attīstības sociālā situācija,
- 2) centrālais jaunveidojums,
- 3) vadošā darbība.

Citās valstīs attīstības psiholoģijā un pedagoģijā lieto arī atšķirīgas attīstības periodizācijas shēmas.

1. Salīdziniet jums pieejamās bērnu attīstības periodizācijas! Argumentēti izsakiet savu viedokli par tām!

2. Neskatoties tabulā, raksturojiet katru attīstības stadiju, atzīmējot bērna vajadzības, krīzi, pozitīvos jaunveidojumus, vadošo darbību!

3. Balstoties uz jums pieejamo literatūru, piedāvāriet iespējamus papildinājumus un izmaiņas 1. tabulai!

PIEZĪMĒM

---

10. ZĪGMUNDA FREIDA PSIHOSEKSUĀLĀS ATTĪSTĪBAS STADIJAS

Pievērsīsimies dažu ievērojamāko psihologu psihes attīstības teorijām. Šīs nodaļas nolūks ir iepazīstināt ar psihoanalītiķa Zigmunda Freida teoriju. Z. Freidam ir ļoti nozīmīga vieta attīstības psiholoģijā un psiholoģijas vēsturē vispār. Bet tas nenozīmē, ka viss, ko pirms simts gadiem rakstīja Z. Freids, mums jāpieņem kā vienīgā patiesība. Z. Freida teorija mūsdienās prasa objektīvu radošu un kritisku pieeju, atrodot tajā patiesi racionālo un arī mūsdienās aktuālo.

Zigmunds Freids (1856 – 1939) par personības psihiskās attīstības galveno virzītāju uzskatīja neapzināto seksuālo enerģiju (libido), ar ko bērns piedzimst.

Z. Freids parāda, ka **psihe nav tikai apziņa, bet to veido arī neapzinātā daļa – bezapziņa (Id) un priekšapziņa jeb bezapziņa, kas var tikt apzināta. Viņaprāt, cilvēka darbību virza dziņas (vajadzības, vēlmes), kas lokalizētas psihes bezapziņas daļā.**

Viena no tām ir seksualitāte, kas ir bioloģiski nosacīta un neapzināta. Tieši **Id**, pēc Z. Freida domām, ir enerģijas rezervuārs. Z. Freida priekšstatos šī enerģija ir seksuālā enerģija – libido, kura var tikt izmantota dažādām darbībām, arī jaunradei un garīgai darbībai. Atbilstoši Z. Freida priekšstatam zīdainim ir tikai bezapziņa. Pirmā bērna seksuālās enerģijas izpausme ir viņa dziņa pēc mātes krūts, kuru viņš uztver nevis kā kaut ko atsevišķu, bet gan kopā ar sevi. Atbilstoši Z. Freidam attīstības gaitā bērnam pakāpeniski veidojas arī pārējās psihes daļas, t. i., **Ego** jeb **Es** un **Superego**.

Ego nodrošina piemērošanos videi. Ego saturs ir sajūtas, uztvere, uzmanība, domāšana, iztēle, atmiņa. Bet arī šie procesi nenotiek tikai apziņā; tie slēpjas arī **bezapziņā** un **priekšapziņā**. Piemēram, par neapzinātu domāšanu uzskatāma intuīcija, arī sapņi un fantāzija.

Superego – psihes komponents, ko Z. Freids uzskata par iekšējo cenzoru jeb morāli – sāk veidoties pirmā dzīves gada beigās reizē ar apziņu. Arī no Superego tikai daļa ir apziņā, bet lielākā daļa – priekšapziņā un pat bezapziņā.

Atbilstoši Z. Freidam bērna seksualitāte izpaužas visā, kas viņam rada baudu, proti, jebkurš juteklisks apmierinājums (zīšana, sūkāšana, glaudīšana, arī urīnpūšļa un zarnu satura atbrīvošana).

Z. Freids uzskata, ka bērnam jāgūst šis seksuālais apmierinājums, jo pretējā gadījumā vēlāk dzīvē var parādīties psihiskas novirzes, piemēram, depresija, šizofrēnija u. c., kā arī īpatnējas rakstura iezīmes. Ne tikai Z. Freids, bet arī citi psihoanalītiķi dažādas pieaugušu cilvēku garīgās veselības problēmas skaidro kā bērnībā gūto negatīvo iespaidu (atstumtība, vardarbība u. c.) rezultātu.

Atbilstoši Z. Freida teorijai bērnam jau kopš dzimšanas jāliek lietā radušais libido, apmierinot seksuālo dziņu; tas ir psihes attīstības pamats. Vēl Z. Freids akcentē agresivitātes dziņu.

Nepieciešams uzsvērt, ka Z. Freida proponētā **bērna seksualitāte būtiski atšķiras no pieaugušo seksualitātes**, proti:

- 1) bērnam dzimumorgāni nav jutīgākā erogēnā zona; sākotnēji, piemēram, vislielāko baudu izraisa mutes kairināšana,
- 2) infantilā seksualitāte nerosina uz dzimumaktu,
- 3) infantilajai seksualitātei lielā mērā ir autoerotisks raksturs.

Z. Freids izdala **psihoseksuālās attīstības stadijas** tieši atkarībā no erogēnās zonas (2. tabula). Šīs stadijas hronoloģiski nav iespējams precīzi nodalīt, tās "pārsedzas".

2. tabula

Z. FREIDA PSIHOSEKSUĀLĀS ATTĪSTĪBAS STADIJAS

	Gadi (aptuveni)	Bērna darbības izpausmes	Tiek sekmētas
Orālā	0 – 1	Zīšana, tveršana, košļāšana	Uzticēšanās, paļāvība
Anālā	1 – 3	Izvadfunkciju kontrole	Paškontrolē, neatkarība
Falliskā	4 – 6	Interese par dzimum- orgāniem, Edipa un Elektras kompleksi	"Es" identitāte, dzimumidentitāte
Latentā	6 līdz 11 – 14	Izziņa, prasmju apguve	Iekļaušanās sabiedrībā
Ģenitālā	11 – 14	Interese par pretējo dzimumu	Stabilizējas dzimumidentitāte

Pirmā stadija – orālā. Aptver pirmo dzīves gadu un sniedzas tālu tam pāri. Seksuālais instinkts sākotnēji izpaužas zīšanā; mātes krūts ir pirmais bērna seksuālo vēlmju objekts. Erogēnā zona tātad ir mute, mēle, lūpas u. c.

Otrā stadija – anālā. Aptver laiku no otrā līdz pat ceturtajam dzīves gadam. Urinēšanas un defekācijas bauda bērnam ir pazīstama jau kopš dzimšanas, tomēr līdz šim tai nav bijusi noteicošā loma. Šo stadiju var iedalīt agrīnajā un vēlīnajā fāzē. Agrīnajā – izvadošajā vai izdzenošajā – bērns izjūt baudu no iekšējo orgānu kairinājuma, sasprindzinājuma samazināšanās. Vēlīnajā – aizturošajā fāzē – bērna dabisko interesi par šo procesu papildina vecāku uzmanība pret to, atzinība sakarā ar higiēniskajām iemaņām. Kontrolējot šo procesu, bērns gūst baudu un apgūst paškontroles iemaņas.

Trešā stadija – falliskā. Aptver trešo, ceturto un piekto dzīves gadu, kad vērojama pastiprināta interese par saviem dzimumorgāniem. Tā izpaužas masturbācijā, dažādās manipulācijās, fiziska kontakta vēlmēs, ekshibicionistiskās izdarībās.

Dzimumorgāna formas un lieluma izmaiņas erotiskā uzbudinājuma dēļ, ko pārdzīvo zēns, ir viņam nesaprotams noteiktas ķermeņa daļas neatkarības fenomens, kas nepakļaujas kontrolei. Tādējādi šā vecuma galvenais simbols ir vīrieša dzimumorgāns, fāzes galvenais psiholoģiskais uzdevums – adekvāta dzimumidentifikācija. Zēnam jāpārvar neapzināta tieksme uz māti (tā saucamais Edipa komplekss), meitenēm – līdzīga tieksme uz tēvu (Elektras komplekss).

Ceturtnā stadija – latentā. Aptver laiku no sešu gadu vecuma līdz dzimumnobriešanai (11 – 13 gadi), un tam raksturīga infantilo seksuālo interešu pazemināšanās. Šajā laikā parādās jaunas intereses, aktivitātes un attiecības. Libido it kā snauž un ļauj veidoties apzinātajam Ego un priekšmetiskajām interesēm, lai gan neizteiktā veidā turpinās masturbācija, Edipa kompleksa aktivitātes. Anna Freida (1946) akcentējusi, ka šajā laikā zēnu intereses koncentrējas uz reāli eksistējošām lietām. Daži mīl lasīt par atklājumiem un piedzīvojumiem, citi par tehniku. Atšķirība no iepriekšējā laikmeta – pasaku un fantāziju pasaules – interešu objekti ir reāli un konkrēti.

Piektā stadija – ģenitālā. Sākas ar pubertātes iestāšanos un turpinās visu dzīvi. Intervālu starp latentu un pubertātes periodu sauc par pirmspubertātes laiku (vecumu), kurā noris sagatavošanās fiziskajam seksuālajam briedumam. Dzimumbrieduma sasniegšanu pavada spēcīgs nemiers

ne tikai seksuālajā sfērā, bet arī sociālās uzvedības laukā (pusaudža vecumposma raksturojumu sk. 16.2., 72. lpp.).

Z. Freids ievieša jēdzienu **fiksācija**. Viņš skaidro, ka atkarībā no tā, vai bērns savas dziņas (vēlmes, vajadzības) kādā no attīstības stadijām nav varējis pilnībā apmierināt vai arī baudas gūšana viņam bijusi pārsātināta, var izpausties iespaids uz viņa rakstura īpašībām turpmākajā dzīvē. Z. Freids uzskata, piemēram, ka cilvēkiem, kuri vislielāko baudu gūst no garšīgas pārēšanās, **fiksācija** ir bijusi orālajā stadijā (dziņa apmierināta par daudz vai – otrādi – par maz).

Diskutējami un primitīvi gan šķiet dažu autoru piedāvātie kaitīgo ieradumu – smēķēšanas un alkoholisma – skaidrojumi, balstoties uz Z. Freida atziņu par sūkāšanas un zīšanas **fiksāciju** orālajā stadijā.

Attiecībā uz personības attīstību visai nozīmīgs ir jautājums par **dzimumidentitāti**. Piederības izjūta dzimumam bērnam veidojas reizē ar “Es” identitāti aptuveni pēc trīs gadu vecuma. Dzimuma lom un uzvedību bērns vispirms apgūst ģimenē. Būtiska nozīme šajā ziņā ir mātei un tēvam – kā viņi izturas, viņu attiecībām.

Nepilnajā ģimenē, kur, piemēram, nav tēva, svarīgi, lai zēna audzināšanā kaut daļēji iekļautos kāds ģimenei tuvs vīrietis.

1. Raksturojiet katru Z. Freida psihoseksuālās attīstības stadiju!
2. Kāda ir sakarība Z. Freida mācībā starp infantilo seksualitāti un psihisko attīstību (sk. 1. tabulu 39. lpp.)? Centieties paskaidrot!
3. Kā veidojas dzimumidentitāte? Kā dzimumidentitātes apguvi ietekmē sociālā vide, tēvs un māte? Iespējamās problēmas un to risinājums nepilnajās ģimenēs.
4. Z. Freida atziņas ir daudz kritizētas, dažas traktētas kā pārspilējumi. Argumentēti parādiet savu attieksmi (piekrietošu, kritizējošu, noliedzošu) pret konkrētām idejām!

11. DZIMUMNOBRIEŠANAS GAITA

Lai labāk izprastu personības attīstību kopumā, kas pedagogam ir tik būtiski, īstenojot audzināšanas darbu, it īpaši dzimumaudzināšanu un dzimumizglītību, pievērsīsimies arī dzimumnobriešanas fizioloģiskajam aspektam.

Atbilstoši dzimumnobriešanas pazīmju attīstībai var izšķirt vairākas dzimumnobriešanas stadijas (3. tabula).

Var uzskatīt, ka dzimumnobriešana sākas ar pirmo – diezgan garu **dzimuminfantilisma – stadiju (pirmā stadija)**, kad dzimumorgāni aug un attīstās ļoti maz. Dzimumhormonu izdalīšanās asinīs šajā stadijā ir niecīga, un tāpēc ne ārējos, ne iekšējos dzimumorgānos būtiskas pārmaiņas nekonstatē. Vēl nav arī sekundāro dzimumpazīmju.

3. tabula

DZIMUMNOBRIEŠANAS STADIJAS

Stadijas nosaukums, pazīmes	Vecums gados (vidēji)	
	meitenēm	zēniem
1. Dzimuminfantilisms.	Līdz 8 vai 10	Līdz 10 vai 12
2. Hipofizārā (attīstās hipofīze; tās funkcionēšana stimulē virsnieru dziedzerus un nedaudz arī dzimumdziedzerus).	No 8 līdz 10	No 10 līdz 12
3. Gonādu, t. i., dzimumdziedzeru, aktivizācija.	No 9 līdz 12 (augšanas lēciens)	No 12 līdz 14
4. Dzimumhormonu producēšana (stadija beidzas ar pubertāti).	No 10 līdz 13	No 12 līdz 16
5. Galīgā dzimumnobriešana.	No 11 – 14 līdz 15 – 17	No 15 – 17 līdz 17 – 19

Otrajā jeb hipofizārajā dzimumnobriešanas stadijā intensīvi attīstās vadošais iekšējās sekrēcijas dziedzeris – **hipofize**. Hipofīzes hormoni stimulē arī virsnieru dziedzerus un citus iekšējās sekrēcijas dziedzerus (īpaši dzimumdziedzerus). Pubertātes hipofizārajā stadijā augšanas hormona somatotropīna sekrēcija asinīs vairāk izteikta meitenēm, tāpēc viņām šajā laikā sākas pubertātes augšanas lēciens. Šajā dzimumnobriešanas stadijā abiem dzimumiem virsnieru dziedzeru garozas izdalīto dzimumhormonu analogu – androgēnu – un dzimumdziedzeros jau nedaudz producēto dzimumhormonu ietekmē sāk veidoties vājš apmatojums ap ārējiem dzimumorgāniem, paši dzimumorgāni kļūst nedaudz lielāki. Meitenēm šī stadija beidzas 9 – 12 gadu vecumā, zēniem tā vidēji ilgst līdz 12 gadu vecumam.

Trešajā jeb gonādu aktivizācijas stadijā hipofīzes hormonu – gonadotropīnu – ietekmē turpina attīstīties dzimumorgāni. Zēniem somatotropīna un androgēnu ietekmē sākas pubertātes augšanas lēciens. Meitenēm augšanas lēciens turpinās (sk. 3. tabulu).

Ceturtajā jeb dzimumhormonu producēšanas stadijā raksturīga dzimumdziedzeru intensīva attīstība; tie sāk producēt dzimumhormonus. Abiem dzimumiem intensīvi funkcionē arī virsnieru dziedzeri, sintezējot androgēnus. Zēniem asinīs ir augsta somatotropīna koncentrācija, meitenēm tā jau samazinās. Tāpēc zēni vēl turpina augt, bet meiteņu augšanas temps apstājas.

Šajā dzimumnobriešanas stadijā, tieši tās beigās, vispilnīgāk sāk izpausties pubertātes pazīmes.

Pubertāte ir laiks, kurā sāk funkcionēt dzimumdziedzeri, pamostas dzimumdzīve un rodas spēja radīt pēcnācējus. Līdz ar pubertāti **meitenēm sākas menstruācijas, zēniem – pollūcijas.** Šīs pazīmes ir robežšķirtne starp dzimumnobriešanas ceturto un piekto stadiju.

Akcelerācijas ietekmē mūsdienās pubertāte iestājas 2 – 2,5 gadus ātrāk nekā 20. gadsimta sākumā.

Piektajā jeb galīgās dzimumnobriešanas stadijā pubertāte beidzas. Meitenēm šī stadija sākas laikā no 11 līdz 14 gadiem ar pirmo menstruāciju un beidzas ar regulāru menstruāciju iestāšanos. Puišiem šajā stadijā, t. i., 15 līdz 19 gadu vecumā, galīgi izveidojas sekundārās dzimumpazīmes, pilnībā attīstās spermatoģenēze un parasti apstājas augšana.

Dzimumnobriešanas un vienlaikus notiekošās psihiskās attīstības gaitu to saskaņotībā nodrošina vienotā neirohumorālā regulācija, respektīvi,

ERIKA ERIKSONA PERSONĪBAS ATTĪSTĪBAS PSIHOSOCIĀLĀ TEORIJA

12.

Šā temata nolūks – lai studenti apgūtu vienu no mūsdienās aktuālākajām attīstības teorijām, prastu to interpretēt un salīdzināt ar citu autoru (Ļ. Vigotskis, Z. Freids u. c.) teorijām, kā arī lai prastu E. Eriksona idejām rast izmantojumu audzināšanā.

Iepriekš aplūkojām Z. Freida attīstības teoriju. Tā balstās uz Id psiholoģiju; Z. Freidu interesēja neapzinātie spēki – seksuālās dziņas, kas darbojas uz personību.

E. Eriksona teorija pārstāv Ego jeb “Es” psiholoģiju. E. Eriksons par personības attīstību ietekmējošo nozīmīgāko faktoru uzskata sabiedrību, t. i., sociālo vidi. Tā pirmām kārtām ir ģimene, bet ne tikai – arī sabiedrība visplašākajā nozīmē. E. Eriksons personības attīstību skaidro kā adaptāciju sociālajā vidē.

E. Eriksons parāda, ka izmaiņas personībā notiek visā cilvēka dzīves laikā. Viņa psihosociālās attīstības teorija aptver cilvēka dzīvi kopumā – no dzimšanas līdz nāvei; cilvēka dzīvi viņš sadala astoņās stadijās. Katrā no tām indivīdam jāapmierina noteiktas vajadzības. Atkarībā no tā, cik pilnīgi tās tiek vai netiek apmierinātas, var izpausties psihosociālās attīstības konflikts jeb krīze, kas atstāj iespaidu uz personību turpmākās dzīves laikā.

E. Eriksons uzskata, ka **katrā stadijā var parādīties divi pretēji jaunveidojumi – pozitīvais vai negatīvais.**

Pozitīvais jaunveidojums ir tas, kas sekmē turpmāku personības attīstību, negatīvais – tas, kas traucē. Tātad attīstība atkarīga no tā, kas, indivīdam, esot krīzē, mijiedarbībā ar vidi, gūs virsroku. Ja pārsvaru gūst pozitīvais jaunveidojums, krīze tiek pārvarēta nemanāmi, vairāk labdabīgi. Ja vides apstākļi, piemēram, bērna audzināšanā, ir tādi, kas nerada bērnam pozitīvus apstākļus – iespējas, pārsvaru gūst negatīvais jaunveidojums, krīze saasinās, un tas atstāj nelabvēlīgu iespaidu uz visu turpmāko personības attīstību.

Īsumā raksturosīm E. Eriksona psihosociālās attīstības stadijas.

1. Pirmā attīstības stadija – pirmais dzīves gads jeb zīdaiņa vecumposms – ir bērna socializācijas sākums. Tiek likti pamati bērna personības attīstībai. Galvenais bērnam šajā laikā ir fiziskais un emocionālais kontakts ar māti. Pozitīva risinājuma gadījumā bērns saņem visu, kas viņam nepieciešams. Tas bērnam rada pašāvēību, uzticēšanos. Ja tā nav, bērns kļūst saspringts, bailīgs, nedrošs. Tātad raksturīgais konflikts šajā stadijā ir **pamatuzticēšanās – pamatneuzticēšanās** (pozitīvais vai negatīvais jaunveidojums).

Mūsdienās daudzi psihologi apstiprinājuši E. Eriksona pieņēmumu, ka pirmais dzīves gads ir pats nozīmīgākais un ka pamatuzticēšanās attīstības sākumā tiešām ir personības attīstības pamats. Zīdaiņa vecumā izveidojusies baiļu un nedrošības izjūta bieži cilvēkam paliek uz visu mūžu. Tas, protams, neizslēdz iespēju pieaugušam cilvēkam, atzīstot savu problēmu, iemācīties ar to tikt galā.

2. Otrajā un trešajā dzīves gadā (agrā bērnība) konflikts var veidoties starp **autonomiju** jeb patstāvību, no vienas puses, un **kaunu, šaubām**, no otras puses. Attīstās bērna balsta un kustību aparāts. Bērns mācās staigāt un darboties, cenšas būt neatkarīgāks. Svarīgi šajā laikā neapspiest bērna patstāvības, autonomijas tieksmes, palīdzēt viņam pārvarēt bailes un nedrošību. Bērns jāatbalsta, jāiedrošina, jāveicina viņa patstāvība. Pārmetumi, sodīšana un kaunināšana par bērna uzdrīkstēšanos vai neveiksmēm atstāj dziļu negatīvu iespaidu. Ja pret bērnu izvirzītās prasības un sodi viņam šķiet pārāk netaisnīgi un bargi, viņš ar laiku var kļūt agresīvs.

3. Trešā stadija – ceturtais un piektais dzīves gads – ir rotaļu laiks. E. Eriksons šo stadiju nosauc par lokomotoro stadiju. Lokomocija ir pārvietošanās telpā (latīniski *locus* – vieta, telpa, *motor* – kustinātājs). Bērnam šajā vecumā raksturīgas fiziskas aktivitātes un arī agresivitāte. Ar enerģiskām kustībām viņš ieņem telpu, var fiziski uzbrukt, ir skaļš un uzmācīgs runāšanā. E. Eriksons šādu uzvedību skaidro kā bērna ielaušanos pasaulē, vēloties to izzināt. Šīs stadijas jaunveidojumi ir pozitīvais – **iniciatīva** – un negatīvais – **pastāvīga vainas izjūta**.

Vainas izjūta ir neērtība savā priekšā. Tas saskan ar Z. Freida nostādni, ka 4 – 5 gadu vecumā izveidojas Superego (iekšējā cenzūra). Ja pieaugušie pret bērna aktivitātēm izturas saprotoši, atbild uz viņa jautājumiem, bērnam nostiprinās iniciatīva, bet, ja bērns izjūt, ka viņš tikai traucē, ir nevajadzīgs, viņu pārņem pastāvīga vainas izjūta.

Šajā laikā bērns apgūst prasmes komunikēt ar cilvēkiem. Tāpēc jāpalīdz

bērnā, radot iespējas sarunāties, iedrošinot, palīdzot pārvarēt kautrību, bailes un vainas izjūtu.

4. Ceturtajai attīstības stadijai – 6 – 11 gadu vecumposms – raksturīga aktīva pasaules izziņošana – zināšanu un prasmju apguve. Bērns mācās izgatavot lietas. Reizē tā ir bērna pašapliecināšanās. Attīstās **centība**. Bet, ja iespējas ir traucētas, veidojas **mazvērtības izjūta**. Šo konfliktu novērst palīdz bērna iekļaušanās dažādās aktivitātēs. Bērnā pašam darbojoties, pieaug arī viņa pašnovērtējums, pašcieņa un pārliecinātība par sevi.

Šajā vecumposmā svarīgi izkopt iedzīmtos dotumus, attīstot mākslinieciskās vai cita veida spējas.

5. Piektā stadija E. Eriksona periodizācijā aptver vecumposmu no 12 līdz 18 gadiem. Būtībā šajā stadijā ir apvienots pusaudža un agrās jaunības vecumposms.

Šajā stadijā, īpaši agrajā jaunībā – pēc 15 – 16 gadiem, jāapgūst **“Es kā pieaugušā” identitāte**, t. i., sava **“Es” stabilitātes, nepārtrauktības izjūta**. Katram pienāk brīdis, kad jāatbild sev uz jautājumiem: “Kas es esmu?”, “Kāds es gribu būt?” Taču pie atbildēm jaunieši parasti nonāk ilgākos meklējumos, piemēram, meklējot savu dzīves skolotāju, cilvēku, kam gribētu līdzināties.

Šīs attīstības stadijas krīze ir **identitātes krīze**. Pozitīvais jaunveidojums ir **stabila identitātes izjūta**, skaidra izpratne – kas es esmu, kas un kāds gribu būt. Negatīvais jaunveidojums ir t. s. **identitātes difūzija – izkliedēta, neskaidra sevis apzināšanās. Ja cilvēkam ir neskaidrība sava “Es” apzināšanā, viņš nav pārvarējis identitātes krīzi neatkarīgi no vecuma.**

Nozīmīga šajā attīstības stadijā ir arī sociālo lomu – viena no sociālā brieduma komponentiem – apguve.

6. E. Eriksons uzskata, ka personības attīstība neaprobežojas tikai ar bērnību un jaunību. Sesto stadiju (19 – 23 gadi) E. Eriksons nosaucis par pieaugušā cilvēka agro vecumposmu. Konflikts, pēc viņa domām, izpaužas starp **intimitāti** un **izolāciju**. Šajā vecumā rodas vajadzība pēc stabilām attiecībām ar pretējā dzimuma pārstāvi, tiek dibināta ģimene. Izolācijai – vientulībai – var būt dažādi cēloņi.

7. Pieaugušā cilvēka stadija. Konflikta divas puses ir **pozitīvais jaunveidojums – attīstība – un negatīvais – stagnācija**. Attīstība izpaužas sabiedrībai derīgu darbu veikšanā, ideju radīšanā, bērnu audzināšanā un citādi. Stagnācija ir ieciklēšanās esošajā un centrēšanās tikai uz sevi.

8. Stadija (pēc 65 gadiem) – vecums. Cilvēks novērtē to, ko piedzīvojis

iepriekš, **vai dzīve bijusi rezultatīva**. Viss iepriekšējais un tā **pašnovērtējums – pozitīvs vai negatīvs** – arī nosaka to, kāda ir personība šajā dzīves posmā.

Atgriežoties pie bērna attīstības, jāuzsver, ka jebkurā vecumposmā

- ♦ par nozīmīgu jāuzskata viņa vajadzību apmierināšana,
- ♦ nepārvērtējama loma ir emocionālajam kontaktam ar vecākiem,
- ♦ jārada iespējas bērna aktivitātēm, viņa vajadzību un izvēles realizācijai, tā attīstot neatkarību, patstāvību un pašcieņu.

1. No kā atkarīga krīzes norise (pozitīvais vai negatīvais pavērsiens) E. Eriksona psihosociālās attīstības stadijās?

2. Kas no E. Eriksona teorijas būtu ņemams vērā, audzinot bērnu ģimenē? Uzskaitiet idejas un pamatojiet tās!

3. Kā E. Eriksona atziņas īstenojamas skolā? Nosauciet piemērus!

4. Kādi saskarsmes punkti ir Z. Freida un viņa sekotāja un skolnieka E. Eriksona attīstības teorijā?

5. Nosauciet četrus Ī. Vigotska un E. Eriksona teorijas saskarsmes punktus! Paskaidrojiet ar piemēriem!

PIEZĪMĒM

ŽANA PIAŽĒ 13. KOGNITĪVĀS ATTĪSTĪBAS TEORIJA

Glūži cita pieeja bērna personības attīstībai un tās periodizācijai salīdzinājumā ar Z. Freidu un E. Eriksonu ir Ž. Piažē. Šveicietis Žans Piažē (1896 – 1980) pētīja bērnu kognitīvo, t. i., izziņas, attīstību, proti, procesu, kurā iegūst zināšanas (uztveri, domāšanu, atmiņu).

Šīs nodaļas satura apguves nolūks – lai studenti zinātu, izprastu un savā pedagogiskajā darbībā ņemtu vērā bērnu izziņas attīstības stadijas un tām atbilstošās intelektuālās spējas.

Ž. Piažē novēroja bērnu intelekta izmaiņas; intelektu viņš nosauca par dzīves pamatfunkciju, kas nodrošina adaptāciju vidē. Zinātnieks novēroja bērnu intelektuālo attīstību un viņu intelekta nepilnības salīdzinājumā ar lielākiem bērniem un pieaugušajiem. Viņš izmantoja klīniskās psiholoģijas metodi, konkrēti – jautājumus un uzdevumus (testus). Ž. Piažē parādīja, ka ir trīs galvenās kognitīvās shēmas jeb izziņas veidi, kas, bērnam augot, viena otru nomaina; tās ir sensorimotorā, simboliskā un operacionālā shēma.

Sensorimotorā shēma izpaužas bērna uzvedībā, reaģējot uz objektu. To, kā bērns uztver un reaģē uz priekšmetu, parāda viņa uzvedība. Bērna zināšanas ir ierobežotas ar to pieredzi, ko viņš iegūst darbībā. Piemēram, deviņus mēnešus vecam bērnam bumba vēl nav apaļa rotaļlieta, bet – vienkārši objekts, kas ripo un ko var mest. Ripinot bumbu vai to metot (motorika), bērns iegūst pieredzi.

Simboliskā shēma izpaužas, sākot apmēram ar otrā dzīves gada beigām kā iekšējas garīgas darbības. Bērns var domāt. Bet viņš domā un iegaumē simbolos – priekšstatos.

Jau otrajā dzīves gadā bērns sasniedz tādu kognitīvās atbilstības pakāpi, ka viņš var risināt problēmas un domāt par objektiem un notikumiem, kuri konkrētajā brīdī uz viņu tieši neiedarbojas. Kā piemēru Ž. Piažē min novērojumu par savu meitu Žaklīnu, kad viņa 16 mēnešu vecumā imitēja iepriekšējā dienā redzēto 18 mēnešu vecā kaimiņu zēna slikto uzvedību.

Operacionālā shēma izpaužas kognitīvās operācijās kā iekšējā garīgā darbībā, kas var novest pie loģiska secinājuma.

Kā bērni pakāpeniski pārveido, modificē savu kognitīvās darbības shēmu? Atbilstoši Ž. Piažē tas notiek, pateicoties divām iedzimtām funkcijām – **organizācijai un adaptācijai**.

Organizācija ir iedzimto beznosacījuma refleksu apvienošana kompleksos jeb sarežģītākās shēmās, piemēram, saredzot un satverot bērns var tikt pie priekšmeta.

Ž. Piažē uzskata, ka **adaptācija kā piemērošanās videi sastāv no asimilācijas un akomodācijas. Asimilācija nozīmē to, ka bērns jauno pieredzi ieliek vecajā shēmā**. Piemēram, pirmoreiz ieraudzīts zirgs tiek saistīts ar citu jau zināmu četrkājainu dzīvnieku. Tāpēc zirgu bērns nosauc par lielu suni.

Akomodācija ir iepriekšējās kognitīvās shēmas modificēšana, piemērojoties jaunai situācijai.

Piemēram, bērns nonāk pie atziņas, ka zirgs tomēr nav tas pats, kas suns. Tā abi procesi kopā ļauj piemēroties no vides gūtajai pieredzei, un līdz ar to aizvien paplašinās bērna pasaules izpratne.

4. tabula

Ž. PIAŽĒ KOGNITĪVĀS ATTĪSTĪBAS STADIJAS

Gadi	Stadija	Kognitīvā darbība
0 – 2	Sensorimotorā	Izzina vidi un tai piemērojas, lietojot sensorās un motorās spējas. Piedzimstot ir tikai iedzimtie refleksi, stadijas beigās – koordinēta sensorimotora darbība.
2 – 7	Pirmsoperāciju	Attēlojot reāli uztverto, bērns savā runā, zīmējumos, lomu spēlēs, problēmu risināšanā lieto simbolus. Raksturīga centrēšanās uz vienu aspektu un egocentrisms.
7 – 11	Konkrētās operācijas	Domāšana ir loģiska, bet iespējama tikai par konkrētiem, reāliem objektiem.
No 11 – 12 un tālāk	Formālās operācijas	Abstraktā domāšana (analīze, vispārīnājumi, hipotēzes u. tml.).

Ž. Piažē kognitīvo attīstību iedala šādās stadijās.

I. Sensorimotorā stadija – 0 – 2 gadi.

II. Pirmsoperāciju stadija – 2 – 7 gadi.

III. Konkrēto operāciju stadija – 7 – 11 gadi.

IV. Formālo operāciju stadija – no 11 gadiem.

Šīs vecumu robežas ir aptuvenas. Ir individuālas atšķirības bērnu intelekta attīstībā atkarībā no vides, no iespējām bērnam attīstīties.

5. tabula

SENSORIMOTORĀ INTELEKTA ATTĪSTĪBAS STADIJA

Apakšstadijas	Bērna kognitīvā darbība
1. 0 – 1 mēnesis. Refleksu aktivitāte	Iedzimto refleksu (zīšanas, tveršanas, redzes u. c.) vingrināšana. Ar asimilāciju un akomodāciju tiek veidotas shēmas, ietverot aizvien jaunus objektus.
2. 1 – 4 mēneši. Primārās cirkulārās reakcijas	Bērns atkārto patīkamas darbības ar savu ķermeni (pirksta sūkāšana, siekalu burbuļu laišana ar muti u. tml.).
3. 4 – 8 mēneši. Sekundārās cirkulārās reakcijas	Atkārto patīkamas darbības ar priekšmetu (piemēram, krata grabulīti, lai dzirdētu skaņu).
4. 8 – 12 mēneši. Sekundāro shēmu koordinācija	Mērķtiecīga darbību kombinācija, lai atrisinātu problēmu, piemēram, lai aizvāktu traucēkli.
5. 12 – 18 mēneši. Terciārās cirkulārās reakcijas	Eksperimentēšana, meklējot jaunus veidus problēmas atrisināšanai. Meklē no redzes lauka paslēptu priekšmetu.
6. 18 – 24 mēneši. Iekšējās mentālās shēmas	Sāk risināt problēmas simboliskā līmenī. Spēj atrast paslēptu priekšmetu.

I. SENSORIMOTORĀ STADIJA

Bērns sāk saskaņot – koordinēt – sensoro (sajūtas) uztveri un motoro (kustības) atbildes reakciju, tā iedarbojoties uz vidi un reizē to izzinot.

Ž. Piažē skaidro, ka bērna kognitīvā darbība zīdaiņa vecumā balstās uz iedzimtajiem refleksiem. Pakāpeniski attīstās jušanas (uztveres) un kustību spējas.

Ž. Piažē sensorimotoro stadiju iedalīja sešās apakšstadijās.

Tālāk nedaudz sīkāk par katru sensorimotorās stadijas apakšstadiju.

1. apakšstadija. 0 – 1 mēnesis

Tiek trenētie iedzimtie beznosacījuma refleksi. Tās ir pamats iemaņu apguvei. Zīšanas refleksu bērns izpauž, ne tikai zīžot mātes krūti un savu pirkstiņu, viņš sūkā arī palaga stūrīti. Bērns lieto asimilāciju un akomodāciju. Ar laiku viņš uzzina, ka šis sūkājamais objekts ir jau kaut kas cits (sk. 5. tabulu).

2. apakšstadija. 1 – 4 mēneši

Bērns atklāj patīkamas darbības ar savu ķermeni, kas sagādā apmierinājumu, baudu (pirksta sūkāšana, skaņu izdošana, burbuļu laišana u. c.), un tās atkārto.

Ž. Piažē šīs darbības nosaucis par **primārām cirkulārām reakcijām**. Tās ir pirmās, visvienkāršākās reakcijas, ko bērns atkal un atkal atkārto.

3. apakšstadija. 4 – 8 mēneši

Bērni atklāj, ka var izdarīt interesantas darbības ar **ārējiem objektiem**. Patīkamās darbības atkārto. Ž. Piažē tās nosaucis par **sekundārām jeb otrējām cirkulārām reakcijām**.

4. apakšstadija. 8 – 12 mēneši

Raksturīga vairāku darbību apvienošana un saskaņošana. Ž. Piažē to nosaucis par **sekundāro shēmu – koordināciju**. Piemērs: ja, bērnam redzot, viņa rotaļlietu noliek zem spilvena, bērns ar vienu roku aizvāc spilvenu un ar otru satver rotaļlietu. Tā jau ir **mērķtiecīga darbība**. Bērna rīcībai vairs nav gadījuma raksturs.

5. apakšstadija. 12 – 18 mēneši

Terciārās cirkulārās reakcijas. Lai sasniegtu rezultātu, bērns mēģina īstenot **jaunas problēmu risināšanas metodes**. Ja, bērnam neredzot, paslēpj mantiņu, kura tikko vēl bija, bērns sāk to meklēt, veicot attiecīgas darbības. Taču parasti vēl neizdodas priekšmetu atrast. Bērns

arī pats iniciē eksperimentus. Piemēram, nomet zemē savu gumijas pīlīti, pārklāj to ar segu un tad spaida ar kājām, tā pārbaudot, vai raksturīgā skaņa – pīkstiens – atskanēs vai ne. Bērns apmierina savu ziņkāri.

6. apakšstadija. 18 – 24 mēneši

Sensorimotorās fāzes pēdējā apakšstadijā notiek ļoti būtiskas izmaiņas kognitīvās attīstības gaitā. Bērna psihē tiek konstruēti mentālie simboli jeb tēli. Atbilstoši Ž. Piažē šo posmu raksturo kā **iekšējās mentālās shēmas**. Tā ir iekšēja eksperimentēšana. Problēmas tiek risinātas mentāli, t. i., ar prātu. **Tāpat aizsākums domāšanai izpaužas otrā dzīves gada otrajā pusgadā.** Šajā laikā bērns jau ir iemācījies atrast paslēptu priekšmetu. Viņš māc imitēt iepriekš noskatītu citu cilvēku rīcību, māc atrisināt vienkāršāku problēmu. Ž. Piažē dēls Lavrets, piemēram, pie maizes, kas bija uz brokastu galda, tika, lietojot viņam pieejamo aptuveni 25 centimetrus garo kociņu.

Ž. Piažē bērnu kognitīvo attīstību sensorimotorajā stadijā ilustratīvi skaidro ar to, kā mainās atdarināšanas un pazudušā priekšmeta atrašanas spējas.

12 – 18 mēnešu vecs bērns atdarina klātesošo cilvēku. Klātneesošu modeli, lietojot atmiņu, bērns imitē 18 – 24 mēnešu vecumā.

Pakāpeniski attīstās izpratne par to, ka priekšmets vai cilvēks eksistē arī tad, ja tas attiecīgajā brīdī nav klāt, nav redzams, t. i., priekšstats par **objekta permanenci**.

8 – 12 mēnešu vecumā bērns skatās uz vietu, kur priekšmets bija, bet vairs tā nav.

12 – 18 mēnešu vecumā šajā situācijā bērns sāk izdarīt kustības, tādad meklē.

18 – 24 mēnešu vecumā bērnam pilnīgi izveidojas priekšstats par objekta permanenci. Pazudušo objektu viņš meklē un atrod.

II. PIRMSOPERĀCIJU STADIJA (2 – 7 gadi)

Šajā vecumposmā **bērns domā**. Taču aptuveni līdz sestajam dzīves gadam ieskaitot bērns **vēl neapgūst tās kognitīvās operācijas, kas saistītas ar loģisko domāšanu**.

Ž. Piažē šo **stadiju iedala prekonceptuālajā periodā (2 – 4 gadi) un intuitīvajā periodā (4 – 7 gadi)**.

Prekonceptuālajam periodam raksturīga iekšējā garīgā darbība simbolos. Kā simbolus bērns lieto vārdus, kuru jēga tiek apgūta pakāpeniski.

2 – 4 gadu vecumā domāšanā ir izteikts **loģikas trūkums**. Bērns cēloņsakarībās saista parādības, starp kurām šīs sakarības nav. Piemēram, ja bērns kādu dienu nav bijis diendusā, viņaprāt, dienas otrā puse vēl nav pēcpusdiens.

Ļoti raksturīgs bērnam ir **egocentrisms** – viņš domā, ka to, ko viņš saskata no sava redzes punkta, redz arī citi. Pēdējā īpatnība raksturīga arī 5 – 6 gadus veciem bērniem, tikai tā izpaužas bērnam sarežģītākās situācijās.

Piemēram, Ž. Piažē uzdevums par brāļiem vai māsām. Bērnam jautā: "Cik tev ir brāļu?" Pēc tam: "Bet cik brāļu ir tavam brālim A?" Bērnam pirmsskolas vecumā grūti atbildēt, jo viņš vērtē no sava redzes punkta, nespēj iejusties cita lomā.

Intuitīvais periods (4 – 7 gadi)

Šajā vecumā vēl joprojām ir raksturīgas grūtības ar t. s. **konservāciju**. Piemēram, bērni, īpaši 4 – 5 gadu vecumā, nespēj pieņemt to, ka, mainoties trauka formai (viens šķidruma tilpums ieliets atšķirīgas formas traukos), nemainās tilpums. Ž. Piažē ir izmantojis dažādus līdzīgus uzdevumus. Konservāciju un domāšanas loģiku traucē arī bērna subjektīva **tendence centrēties uz objekta kādu vienu īpašību** (garums, augstums u. tml.). To ilustrē Ž. Piažē uzdevums par ripiņu skaitu rindiņā atkarībā no rindiņas garuma, t. i., atstarpēm starp ripiņām.

Konkrēto operāciju stadija (7 – 11 gadi)

Šajā vecumā **domāšana ir loģiska**. Iekšējā mentālā shēma ļauj bērnam veidot simbolus un tēlus un pārveidot tos savās smadzenēs. **Bet domāšanas operācijas iespējamās tikai par reāliem objektiem, situācijām un notikumiem** vai – tādiem, ko bērns spēj iztēloties. Bērnam grūti domāt par abstraktu ideju, veidot pieņēmumus, kas nebāzējas uz realitāti.

Tātad sākumskolas klasēs objekti, par kuriem mācās, vai to attēli jāredz un jānodrošina iespējas bērniem darboties ar priekšmetiem, arī zīmēt, izkrāsot, izgriezt, līmēt utt.

Formālo operāciju stadija

Pāreja domāšanā no konkrētām uz formālām operācijām (**teorētiskā jeb abstraktā domāšana**) norit ļoti pakāpeniski. Ž. Piažē uzsvēra, ka šis process norit no 11 – 13 gadu vecuma un augstāko līmeni sasniedz 15 – 18 gadu vecumā. Formālai operacionālajai domāšanai raksturīgas domāšanas funkcijas – analīze, vispārināšana, pieņēmumi jeb hipotēzes u. c.

Psihologu pētījumi parāda, ka mūsdienu informācijas tehnoloģiju laikmetā būtiskas izmaiņas abstraktās domāšanas virzienā visbiežāk bērniem sāk izpausties jau aptuveni deviņu gadu vecumā. Individū intelektuālās attīstības temps ir atšķirīgs, un tas atkarīgs no psihe attīstību noteicošajām iespējām.

Visi cilvēki nerasniedz vienādu intelekta līmeni (intelekta koeficientu – I. Q.). Tas atkarīgs gan no attīstības iespējām, gan iedzimtajām individuālajām īpatnībām.

Ž. Piažē teorija – par un pret

Ž. Piažē ir kritizēts par to, ka viņš savu teoriju veidojis, izejot no negatīvā, proti, it kā no mazu bērnu aprobežotības, kritizēts arī par uzdevumiem jeb testiem, uz kuriem viņš balsta savu vecumposmu periodizāciju. Pamatota, mūsaprāt, ir kritika par to, ka šie testi neder visiem viena vecuma bērniem individuālo atšķirību dēļ kognitīvās attīstības tempā.

Skaidrojot zīdaiņu kognitīvo attīstību, Ž. Piažē balstās tikai uz iedzimtajiem beznosacījuma refleksiem, pilnīgi ignorējot nosacījuma refleksu lomu; zināms taču, ka ar nosacījuma refleksu apguvi saistīta bērna psihiskā attīstība jau kopš pirmās dzīves dienas.

Ž. Piažē teoriju par bērna izziņas attīstību, sevišķi tās sensorimotorajā stadijā, būtu lietderīgi saistīt arī ar operanto nosacītību kā būtisku uzvedības apguves mehānismu (sk. turpmāk 14.2.2., 65. lpp.).

Atzīstama ir Ž. Piažē teorijas nozīme skolotājiem, lai pamatoti izvēlētos skolēnu vecumam atbilstošāko mācību saturu, metodes un līdzekļus. Taču jāņem vērā, ka intelektuālās attīstības stadiju robežas nav tik striktas un ka starp skolēniem šajā ziņā ir atšķirības.

Mūsdienās izglītības darbā tiek akcentētas interaktīvās mācību metodes, skolēnu līdzdalība stundās. Bet tieši Ž. Piažē jau rakstīja par to, ka skolotājam mazāk jālasa lekcijas, bet jārada iespējas skolēniem pašiem darboties, lai tā viņi iemācītos risināt problēmas, attīstīt radošās spējas.

Ž. Piažē teorijai radušās alternatīvas teorijas. Tāda, piemēram, ir kognitīvās psiholoģijas nozare, kas izmanto **informācijas apstrādes teoriju** (*informativ processing*). Šajā mācību līdzeklī tā nav iztirzāta.

Savu kognitīvās attīstības teoriju ir izveidojis **Dž. Bruners** (arī šī teorija grāmatā nav iekļauta).

Z. FREIDA, E. ERIKSONA UN Ž. PIAŽĒ ATTĪSTĪBAS TEORIJAS

Gadi	Z. Freids	E. Eriksons	Ž. Piažē
0 – 1	Orālā	Pamatuzticēšanās/ pamatneuzticēšanās	Sensori- motorais intelekts
2 3	Anālā	Autonomija/kauns, šaubas	
4 5 6	Falliskā	Iniciatīva/vainas izjūta	Pirmsoperāciju stadija
7 8 9 10	Latentā	Centība/mazvērtības izjūta	Konkrētās operācijas
11 12 13 14 15 16 17 18		Identitāte/identitātes difūzija	
Agrais pieaugušā vecums	Ģenitālā	Intimitāte/izolācija	Formālās operācijas
Vidējais vecums		Attīstība/stagnācija	
Vecums		“Es” integritāte/izmisums	

Izziņas attīstību pētīja arī **Ļ. Vigotskis**. Pēc Ļ. Vigotska domām, lai palīdzētu bērnam pāriet no zināšanu sabiedriskās psiholoģiskās formas uz personisko, nepieciešams, ka pieaugušais novērtē, pirmkārt, bērna pašreizējo attīstības pakāpi, respektīvi, viņa problēmu risināšanas spējas, strādājot bez pieaugušā palīdzības, otrkārt, to, ko bērns spēj paveikt pieaugušā vadībā. Tad bērns strādā patstāvīgi, mēs redzam viņa pašreizējo attīstības līmeni. Ļ. Vigotskis to nosauc par **aktuālās attīstības zonu**. Kad bērns strādā ar pieaugušo, mēs redzam viņa potenciālo attīstību optimālos apstākļos, mācoties kopā ar kompetentu, ietekmīgu starpnieku (skolotāju). Atšķirību starp šiem diviem funkcionēšanas līmeņiem sauc par **tuvākās (proksimālās) attīstības zonu**. Ļ. Vigotskis uzskata, ka mācības labumu dod tikai tad, ja tās iet attīstībai pa priekšu.

Ž. Piažē kognitīvās attīstības gaita kopsakarībā ar Z. Freida un E. Eriksona attīstības periodizāciju parādīta 6. tabulā.

1. Nosauciet bērna kognitīvo attīstību veicinošos faktoros sensorimotorajā attīstības stadijā! Centieties pamatot to nozīmīgumu!

2. Kā skolotājiem ņemama vērā Ž. Piažē kognitīvās attīstības teorija, izvēloties mācību saturu un metodes darbā ar dažādu vecumu bērniem?

3. Analizējot bērna personības attīstību noteicošos faktoros, centieties atrast saskarsmes punktus Z. Freida, E. Eriksona un Ž. Piažē teorijās!

PIEZĪMĒM

---

14. ATTIEKSMJU UN UZVEDĪBAS IETEKMĒŠANAS PSIHOLOĢISKIE ASPEKTI

Šīs nodaļas uzdevums – lai, izmantojot vairākas pieejas jeb skaidrojumu, studenti iegūtu zināšanas un izpratni audzināšanas psiholoģijas pamatjautājumos par attieksmju un uzvedības ietekmēšanu.

Attieksme ir indivīda viedoklis par lietu, parādību vai cilvēka rīcību; tā var izpausties saskarsmē un izturēšanās veidā. Cilvēka attieksmes raksturu nosaka **vērtīborientācija**, no kuras viņš atvasina savas **uzvedības normas**.

Attieksmes un uzvedība iekļaujas personības struktūrā. Attieksmes mainās un nostabilizējas personības attīstības gaitā.

Viena no izglītības funkcijām reizē ar zināšanu un prasmju apguvi ir audzināšanas funkcija, proti, vērtīborientācijas, attieksmju un uzvedības ietekmēšana pozitīvā virzienā.

Attieksmes bērns apgūst ne tikai mērķtiecīgā **audzināšanā**, bet pie-savinās arī, **socializējoties** sabiedrības vidē, kur uzturas.

Attieksmju apguve ir pakāpenisks process. Tā sākas ar **uztveri** (pozitīvi vai negatīvi stimuli). Pēc tam indivīds pieņem jeb **veido savu attieksmi**. Un tikai tālāk seko attieksmes praktiskā **īstenošana darbībā, t. i., kā uzvedība**.

Pusaudža un jaunieša, īpaši pieauguša cilvēka, vecumā uzvedības ap-guve nav tik primitīva kā mazam bērnam, kurš atdarina citu cilvēku rīcību uz iedzimtā atdarināšanas refleksa pamata.

Attieksmju apguves mehānisms ietver trīs komponentus:

- 1) emocionālais elements,
- 2) kognitīvais elements,
- 3) uzvedība kā praktiskā reakcija uz attieksmju objektu.

Emocionālajam elementam ir ļoti būtiska nozīme, ietekmējot parauga pārņemšanu vai arī tā noraidīšanu. Parauga jeb modeļa iedarbības emocionālais aspekts lielā mērā nosaka, ko savā uzvedībā pārņem bērns. Zināms, piemēram, ka bērns vairāk atdarina tieši sev simpatizējošā cilvēka rīcību.

Kognitīvajam elementam – kritiskajai domāšanai – lielāka loma ir, sākot no pusaudža vecuma.

To, kā bērns apgūst attieksmes un uzvedību, un to, kā šo procesu iespējams ietekmēt vēlāmā virzienā, palīdz izprast psiholoģija. Ir trīs skaidrojumi jeb pieejas – **sociālā, biheivioristiskā un kognitīvā pieeja**.

14.1. SOCIĀLĀ PIEEJA

Šī pieeja attieksmju un uzvedības piesavināšanos skaidro ar **sociālās vides ietekmi, bērnam vērojot un imitējot** citu cilvēku – pieaugušo vai bērnu – uzvedību. Imitācijai jeb atdarināšanai – šim visvienkāršākajam mehānismam – sevišķa nozīme ir agrajā bērnībā; jau mazāka tā ir pirmskolas un jaunākajā skolas vecumā. Modeļa atdarināšana zināmu nozīmi saglabā arī pieauguša cilvēka stadijā. Tomēr personības attīstības gaitā, attīstoties intelektuālajām spējām, apgūstot kritisko domāšanu, atdarināšanas nozīme aizvien mazinās.

2 – 4 gadu vecumā bērns intensīvi socializējas, burtiski kopējot apkārtnējo cilvēku uzvedību. Bērns vēro, uztver iespaidus, iekļauj tos savā atmiņā un precīzi atdarina. No audzināšanas aspekta tāpēc pieaugušajiem, īpaši audzinātājiem, jākontrolē tie uzvedības modeļi, kurus var pārņemt bērns, vienalga, vai tie būtu sadzīvē vai TV ekrānā.

14.2. BIHEIVIORISTISKĀ PIEEJA

Biheiviorisma (no angļu vārda *behaviour* – uzvedība) skolas pārstāvji **uzvedības apguvi skaidro ar sakarību starp stimulu un atbildes reakciju:**

S —————> R

Taču jārunā par diviem atšķirīgiem pie biheivioristiskās pieejas piederošiem skaidrojumiem, t. i., **nosacījuma refleksiem (klasiskā nosacītība) un operanto nosacītību**.

14.2.1. NOSACĪJUMA REFLEKSI

Cilvēks piedzimst ar beznosacījuma refleksiem (barības refleksi, aizsargrefleksi, atdarināšanas un orientācijas refleksi), kas nodrošina primitīvāko adaptāciju vidē. Bet jau ar pirmo dzīves dienu, pateicoties galvas smadzeņu lielo pusložu garozas funkcijām, bērns sāk apgūt nosacījuma refleksus, kuri nodrošina pilnīgāku piemērošanas vides mainīgiem apstākļiem.

Nosacījuma refleksus, strādājot ar eksperimentālajiem dzīvniekiem – suņiem –, atklāja krievu fiziologs Ivans Pavlovs (1849 – 1936). I. Pavlovs nosacījuma refleksu veidošanos izskaidroja, iedalot šo procesa trīs fāzēs.

Pirmsnosacījuma fāzē uz dzīvnieku vai cilvēku iedarbojas neitrālais jeb **indiferentais kairinātājs** (gaisma, skaņa objekta izskats u. c.). Pēc dažām sekundēm **seko beznosacījuma kairinātāja jeb pastiprinātāja iedarbība** (piemēram, barība vai sāpes izraisošs kairinājums). **Tā ir nosacījuma fāze.** Sunim eksperimentā, reaģējot uz barību, izdalās siekalas. Atkārtojot dažas reizes šo divu stimulu kombināciju, var panākt, ka siekalu atdalīšanās notiks jau uz indiferento, t. i., nosacījuma, kairinātāju bez pastiprinātāja. Tā ir **pēcnosacījuma fāze.**

Psihologs **Džons Vatsons** (1878 – 1958), biheiviorisma pārstāvis, **nosacījuma refleksus piemēroja, skaidrojot cilvēku uzvedību**, proti, interpretējot uzvedību kā atbildes reakciju uz stimulu jeb kairinātāju. Nosacījuma refleks jeb t. s. klasiskās nosacītības piemērošana, skaidrojot uzvedības apguvi, jāuzskata par pilnīgi adekvātu attiecībā uz **jaundzimušo un zīdaiņiem.**

Piemēram, jaundzimušā reakcija uz skaņas toni izstrādājas jau trešajā dzīves dienā. Ar nosacījuma refleksu skaidrojama zīdaiņa rošība vai zišanas kustības, kad māte gatavojas bērnu zīdīt. Paši pirmie nosacījuma refleksi jaundzimušā stadijā veidojas uz barības refleksa, t. i., zišanas beznosacījuma refleksa, pamata. Indiferentais kairinātājs, respektīvi, tas, kurš pārvēršas nosacījuma kairinātājā, var būt laiks. Tātad zišanas nosacījuma refleks izstrādājas uz laiku. Piemēram, jau piektajā sestajā zīdīšanas dienā bērns pamostas barības uzņemšanai ar 2 – 3 minūšu precizitāti. Savukārt sestajā septītajā dienā 30 minūtes pirms kārtējās barošanas jaundzimušā asinīs var konstatēt nosacīti reflektoru leukocītu skaita palielināšanos. Aptuveni līdz desmitajai dzīves dienai izstrādājas nosacījuma refleks, kas realizējas, pieskaroties bērnam un mainot viņa stāvokli, kā to dara, gatavojoties bērnu zīdīt. Šajā gadījumā par nosacījuma kairinātāju faktiski kļuvis indiferento

kairinātāju komplekss, ko uztver receptori bērna ādā, kustību un vestibulārajā aparātā. Šā nosacījuma refleksa izveidošanās ātrums atkarīgs no tā, kad bērns zīdīts pirmo reizi. Ja bērns barots 20 – 30 minūtes pēc dzimšanas, nosacījuma reflekss izveidojas otrajā trešajā zīdīšanas reizē jeb otrajā dzīves dienā; ja pirmo reizi zīdīts pēc 12 stundām, reflekss izveidojas 6. – 8. dienā; ja pēc 16 – 18 stundām, zīdīšanas nosacījuma reflekss uz indifferento kairinājuma kompleksu izstrādājas 10 – 12 dienu laikā.

Daudz problemātiskāka ir klasiskās nosacītības kā uzvedības apguves skaidrojuma piemērošana lielākiem bērniem vai pieaugušajiem.

Tomēr vēl piemērs par pirmās klases skolnieci. Meitenīte pirmoreiz dodas uz skolu. Viņas attieksme pret skolu, kuru vēl nepazīst, ir nenoteikta. Bet pa ceļam uz skolu viņa satiek savu nākamo skolotāju, kura meitenītei šķiet ļoti jauka. Skolotājai šajā gadījumā var piešķirt beznosacījuma kairinātāja jeb stimula lomu, skolai – indiferentā, proti, nosacījuma, stimula lomu. Sākoties mācībām skolā, starp šiem stimuliem – skolotāju un skolu – veidojas sakarība. Turpmāk meitenīte ar prieku dodas uz skolu. Viņas apgūtās attieksmes pamatā ir nosacījuma reflekss.

Tāču cilvēka visas uzvedības izpausmes nav iespējams skaidrot kā sakarības, kuru pamatā ir tikai atbildes reakcijas uz kairinātāju.

Zinātnieki B. R. Makandless (B. R. McCandless) un R. J. Trotters, paužot savu kritisko attieksmi pret šo teoriju ironiskā veidā, savā grāmatā par bērnu attīstību raksta: "Izbadējies bērns ne vienmēr gaidīs zvana ieskaņēšanos. (Autora piebilde: zvans – tipisks kairinātājs I. Pavlova nosacījuma refleksu eksperimentos ar suņiem.) Parasti cilvēki nevis gaida vides kairinātāju iedarbību, bet gan paši iedarbojas uz vidi, lai saņemtu no tās vajadzīgo."

14.2.2. OPERANTĀ NOSACĪTĪBA

Otra pie biheiviorisma virziena piederoša mūsdienās lietota uzvedības un attieksmju apguves teorija balstās uz t. s. **operanto jeb instrumentālo nosacītību**, ko eksperimentā ar dzīvniekiem 1898. gadā atklāja Edvards Torndaiks (1874 – 1949) un cilvēku uzvedības apguves skaidrojumam 20. gadsimta piecdesmitajos gados pirmais piemēroja Beruss Skiners (1904 – 1990). Viņa ieviestās operantās nosacītības teorijas būtība ir šāda.

Indivīda uzvedība lielākoties ir brīva, voluntāra. Nebūt ne vienmēr cilvēka rīcība ir kā reakcija uz vides stimulu. Atbilstoši Skinneram **uzvedības**

apguve sākas ar paša indivīda iniciētu darbību. Šo darbību zinātnieks nosauca par **operantu**. Darbībai seko rezultāts kā pozitīvs stimulē, kas liek šo darbību vai rīcību vēl un vēl atkārtot, vai arī negatīvs stimulē, lai to nevēlētos atkārtot.

Tātd operantās nosacītības shēma varētu būt

$$I.d. \rightarrow S \rightarrow R,$$

kur I.d. apzīmē pašas personas iniciēto darbību, S – stimulē, kas reizē ir iniciētās darbības rezultāts.

Piemēram, divgadīgs bērns, pats piegrūdis pirkstu pie karsta priekšmeta, šo manipulāciju pēc gaužām nepatīkamām sekām vairs neatkārtos. Savukārt skolēns, kurš pats nolemj pagatavot kādu lietu, to arī sekmīgi izdara un saņem uzslavu, līdzīgu nodarbi turpinās. Tātd **apguve atkarīga no darbības sekām jeb rezultāta**. Ja rezultāts ir patīkams, bērns gribēs savu rīcību atkārtot; ja šīs rīcības sekas ir **nepatīkamas**, viņš to nedarīs.

Uzslavas, atzinības un citi apbalvojumi stimulē, liek rīkoties labāk, mācīties, strādāt vēl cītīgāk ne tikai bērnu, bet arī pieaugušo cilvēku.

Tāpat aizrādījums vai sods kā negatīvais rezultāts nestimulēs vēlēšanos atkārtot sliktu uzvedību.

Tomēr atzīts, ka uzslava audzināšanā ir efektīvāka nekā sodi un aizrādījumi.

Gan Dž. Vatsons, gan B. Skiners tiek pieskaitīti pie biheivoriem, jo uzvedības apguvi viņu skaidrojumā nodrošina **sakars starp stimulē un atbildes reakciju**. Tikai **klasiskās nosacītības gadījumā stimulē ir primārais, bet operantajā nosacītībā tas ir sekundārs, proti, kā pašā indivīda darbības sekas**.

14.3. KOGNITĪVĀ PIEEJA

Šo pieeju jeb t. s. **sociālās mācīšanās teoriju**, skaidrojoš uzvedības apguvi, radījis Alberts Bandura (1925).

A. Banduras teorijā **būtiska loma ir sociālajai videi un no tās gūto iespaidu atdarināšanai**.

Tāču tā nav vienkārši modeļa imitēšana kā agrajā bērnībā. Šī pieeja iekļauj vairāku teoriju komponentus, starp kuriem **būtisks ir kognitīvais elements**.

A. Bandura uzvedības apguvē izšķir četras fāzes:

- 1) **uzmanības pievēršana** modeļa uzvedībai,
- 2) **modeļa uzvedības iekļaušana atmiņā**,
- 3) **reprodukcijas fāze**, kad modeļa darbība tiek pirmoreiz izmēģināta; turklāt iespējamas arī papilddarbības,
- 4) **motivācijas fāze**, kurā indivīds izvērtē attiecīgās darbības jeb uzvedības rezultātu un izlemj, vai šo darbību atkārtot.

Tātad tas, vai uzvedība tiks apgūta, atkarīgs no sekām. Zināms, ka rīcības sekas kā **pozitīvs pastiprinātājs** veicina atkārtošānu. Taču uzvedības apguvi nosaka arī **kognitīvais process**, domās novērtējot, vai ir sasniegts vēlamais rezultāts un ko no parauga ir vērts pārņemt.

Šāds uzvedības apguves skaidrojums vairāk atbilstošs varētu būt, sākot ar pusaudža vecumposmu un vēlāk, proti, kad izveidojusies teorētiskā domāšana.

Lai jaunie cilvēki spētu izdarīt izvēli pieņemt adekvātu lēmumu riska situācijās, svarīgi, jābūt attīstītām spējām analizēt, vērtēt – kritiski domāt.

Nozīmīgi tas ir situācijās, kad jāatvairā psiholoģiskais spiediens, izsargājoties no kaitīgu ieradumu un bīstamas uzvedības piesavināšanās.

Bet, lai indivīds varētu spriest, pieņemt savu lēmumu, viņam vajadzīga atbilstoša informācija, zināšanas par attiecīgo problēmu. Tāpēc jauniešiem skolā jābūt iespējām, aktīvi līdzdarbojoties, apgūt zināšanas, reizē attīstot savas intelektuālās darbības prasmes.

14.4. EMOCIONĀLĀ KOMPONENTA NOZĪME

Mazefektīvs attieksmju un uzvedības ietekmēšanā ir indiferents skolotāja stāstījums, "sausā" informācija. Tāpēc vēlreiz atgādināsim emocionālā elementa lomu.

Tieši caur emocionālo sfēru uz mums iedarbojas pozitīvie paraugi – cilvēki ar savu rīcību, izturēšanos; tādi, kuriem gribas līdzināties; paraugi var būt arī mākslas tēli daiļliteratūrā, uz skatuves, kino u. c. Bet emocionāla ietekme ir ne tikai pozitīvajiem paraugiem. Piemēram, izglītojot par kaitīgajiem narkotiskajiem ieradumiem, vispārātzīts princips ir dramatisks, pat traģisku situāciju izmantošana (dzīvesstāsti, apraksti presē, mācību filmas, tikšanās ar narkomānu vai alkoholiķi u. c.).

Emocionālais elements šajos gadījumos stimulē arī kognitīvo pieeju, proti, rosina domāšanu.

Emocionālā elementa nozīmi mācību un audzināšanas procesā skolā nav iespējams pārvērtēt. Zināšanu apguvi mācību stundās būtiski ietekmē saskarsme, psiholoģiskais klimats, emocionālais tonuss.

Arī interaktīvo mācību metožu lietojums, stimulējot skolēnu aktīvu, ieinteresētu sadarbību stundā, ir saistīts ar emocionālā elementa pozitīvo nozīmi.

?

1. Sagatavojiet situāciju piemērus, kurās uzvedība varētu veidoties uz:

- a) atdarināšanas,
- b) nosacījuma refleksa,
- c) operantās nosacītības,
- d) sociālās mācīšanās bāzes.

Bet varbūt ir situācijas, kurām var noderēt vairāk skaidrojumu? Sniedziet piemērus!

2. Vai kādai pieejai uzvedības apguves skaidrojumā dodat priekšroku? Kāpēc? No kā tas atkarīgs? Paskaidrojiet ar piemēriem!

3. Kāda nozīme no zināšanu, prasmju, attieksmju un uzvedības apguves viedokļa ir skolēnu aktīvai līdzdalībai stundās? Sniedziet iespējami vispusīgu, psiholoģiski argumentētu atbildi!

PIEZĪMĒM

PAŠAPZIŅAS ATTĪSTĪBA 15.

Šis nelielās iedaļas nolūks – lai studenti padziļinātu izpratni par personības tapšanas būtisku aspektu – pašapziņas attīstību.

Pašapziņa ir sevis apzināšanās struktūra, kurā visbūtiskākā loma ir “Es” tēlam un “Es” koncepcijai.

“Es” tēls veidojas jau kopš agras bērnības.

“Es” tēls ir priekšstatu kopums par sevi, kas ietver dažādus komponentus – fizisko, sociālo un intelektuālo.

Komplicētākā sistēma, kas izveidojas parasti pusaudža vecumposma beigās vai vēl vēlāk, ir **“Es” koncepcija**, kas sevī ietver: 1) “Es” tēlu; 2) kognitīvo komponentu (pašizziņa); 3) emocionālo attieksmi un pašvērtējumu; 4) uzvedības komponentu.

Bet kāds ir “Es” tēla veidošanās process?

Jaundzimušajam nav savas patības. Bet tā sāk veidoties jau ar bērna piedzimšanu. **Margarete Mālere** “Es” agrīno attīstību nosaukusi par **bērna psiholoģisko dzimšanu** (no dzimšanas līdz trešajam dzīves gadam). Tā sākas ar t. s. **simbiozes posmu**, kurā, pēc zinātnieces domām, zīdāinis jūtas vienots ar kopēju (māti). Tātad bērna pirmatnējā patība sastāv no mijiedarbības priekšstatiem, kuros zīdāinis nespēj sevi nošķirt no aprūpētāja.

Pēc simbiozes **seko nošķiršanās un individualizēšanās** (aptuveni 1 – 2 gadu vecums), kad bērns atsakās no simbiotiskajiem mijiedarbības priekšstatiem un apzinās savu psihisko nošķirtību. Šā attīstības procesa dzinējspēks ir aizvien spēcīgāka bērna pašnoteikšanās izjūta, kuru savukārt sekmē jebkura patstāvīga darbība, kas noved pie mērķa.

Psiholoģiskās dzimšanas pēdējais posms norit trešajā dzīves gadā. Izveidojas **autonoms “Es”**. Pašnoteikšanās un patstāvība šajā laikā reizēm var izpausties arī ka pretestība pieaugušajam.

Triju gadu veca bērna “Es” tēlam raksturīga **emocionalitāte un subjektīvi paaugstināts pašvērtējums**.

Taču jāņem vērā, ka jebkura vecuma bērna pašnovērtējums un tātad arī “Es” tēls ir atkarīgs no apkārtējo cilvēku, vispirms – vecāku, attieksmes, no tā, kā viņi bērnu vērtē.

Zema pašnovērtējuma pamats bērnā var tikt ielikts ar sodiem, pārmetumiem, salīdzinot ar citu – “labāku” – bērnu. Pašvērtējumu bērnā paaugstina iespējas pozitīvi sevi apliecināt, arī atzinības, uzslavas.

Pirmsskolas vecuma bērns savu "Es" tēlu veido no vairākiem racionāliem komponentiem, piemēram, **kritiskāk jau vērtē savu uzvedību**, cik tā atbilstoša pieaugušo prasībām. Tomēr arī šajā vecumposmā bērnu pašvērtējumi pārsvarā ir nekritiski virspusēji un optimistiski.

Jaunākajā skolas vecumā pašvērtējums un "Es" tēls kļūst daudz **adekvātāks un diferencētāks**. Bērni analizē un vērtē sevi būtiskāk; piemēram, 3. klasē: "Man nepietiek gribasspēka" vai "Es cenšos...", "Man padodas...", "Es esmu..." Jau ap septiņu gadu vecumu – skolas gaitu sākumā – bērns sāk apzināties sevi kā sabiedrības locekli. Veidojas jauns "Es" tēla aspekts – "Es" sabiedrībā jeb **sociālais "Es"**.

Ieejot **pusaudža vecumposmā** (11 – 12 gadi), pieaug interese par savu iekšējo pasauli; ar laiku **padziļinās pašizziņa**. Pusaudzis grib zināt, kāds viņš ir, kāds grib būt; to palīdz noskaidrot ieskatīšanās kā spogulī savos vienaudzos, viņu uzvedībā, rīcībā. Pusaudzim nozīmīgs ir viņa **fiziskais "Es"**. Pusaudži bieži ļoti kritiski un pārspīlēti vērtē šķietamos trūkumus savā izskatā. Taču būtiskākais ir tas, ka **"Es" tēls kļūst komplicētāks**; bez fiziskā aspekta tajā iekļaujas priekšstati par savām spējām, intelektu, raksturu un citām īpašībām.

Pusaudža vecuma beigās vai – vēlākais – agrās jaunības sākumā parasti ir izveidojusies **"Es" koncepcija jeb reālais "Es"**, kurā ietilpst gan kognitīvais un vērtējošais, gan uzvedības komponents; turklāt "Es" koncepcija bez reālā "Es" (kāds esmu) ietver arī **ideālo "Es"** (kādam man vajadzētu būt). Tātad ir jau sevis – sava reālā tēla – vērtēšana salīdzinājumā ar vēlamo. Taču atbilstoši reālajam "Es" pārāk augstu izvirzīts ideālā "Es" līmenis var negatīvi ietekmēt pašvērtējumu.

Agrajā jaunībā (vecāko klašu vecums, 15 – 18 gadi) jaunieša **"Es" aptver ne tikai viņam piederošo pagātni, bet aizvien vairāk ietiecas arī nākotnē**.

Agrā jaunība ir pašnoteikšanās laiks; reizē ar to nozīmīgi kļūst jautājumi: "Kas es esmu?", "Kāda ir mana vieta dzīvē?", "Kas es būšu?"

Piedāvājiem īsu aprakstu, kas ilustrētu bērna pašnovērtējumu ("Es" tēlu)! Izvēlieties vienu vecumposmu:

- ♦ pirmsskolas vecums,
- ♦ jaunākais skolas vecums,
- ♦ agrīnais pusaudža vecums.

Kā pētniecības metodi iesakām izmantot interviju vai aptauju.

VECUMPOSMU RAKSTUROJUMS 16.

Viens no galvenajiem šā studiju kursa nolūkiem – lai studenti iegūtu zināšanas un izpratni par bērnu vecumposmu īpatnībām, kas ņemamas vērā pedagoģiskajā darbībā.

Informācija, ko esat ieguvuši, studējot mācību līdzekļa iepriekšējo nodaļu saturu, ir pamats vecumposmu raksturojuma izveidei. Vecumposmu izstrāde kā viens no patstāvīgā darba veidiem ir iekļauts eseju tematikā. Vispusīgāka un dziļāka jebkura vecumposma izpēte, protams, prasa papildliteratūras studijas.

Atbilstoši holistiskajai pieejai par būtisku jāuzskata prasība, lai raksturojumā būtu iekļautas gan psihiskās, gan somatiskās vecumposma īpatnības, jo pēdējās būtiski var ietekmēt psihi, īpaši bērna straujas augšanas un pārmaiņu laikā.

16.1. VECUMPOSMA RAKSTUROJUMA VADLĪNIJAS

Uzskaitīsim nozīmīgākos momentus, kam ieteicams pievērst vērību, gatavojot vecumposma raksturojumu.

1. Vispirms jānorāda vecumposma laika robežas.
2. Jāpievēršas ar augšanu un attīstību saistītajām somatiskajām īpatnībām; vērība jāvelta augšanas tempam, tiem orgāniem un orgānu sistēmām, kuru morfoloģijā un funkcijās šajā vecumposmā notiek būtiskas izmaiņas; vērība jāpievērš centrālajai nervu sistēmai (CNS), neurohumorālajai regulācijai un dzimumnobriešanai jeb seksuālajai attīstībai, īpaši – rakstot par pusaudzi. Visi šie fiziskās attīstības aspekti jāpārlūko kopsakarībā ar psihisko attīstību.
3. Iztirzājot psihs attīstību, jāraksturo psihs **jaunveidojumi** un izpausmes, kuru pamatā ir izmaiņas nervu sistēmā un neurohumorālajā regulācijā. Jānoskaidro, kādas **psihosociālās** un **kognitīvās** attīstības stadijas un tām raksturīgās psihs īpatnības atbilst attiecīgajam vecumposmam.

Jāatzīmē atbilstošās **vajadzības, krīzes, vadošās darbības**. Jāmin arī **izmaiņas pašapziņā – “Es” tēlā, kā arī attieksmju un uzvedības veidošanās specifika** attiecīgajā vecumposmā.

4. Īpaši jāakcentē vēlamā **psiholoģiski pedagoģiskā pieeja**, respektīvi, kā palīdzēt bērnam pārvarēt krīzes, kā veicināt viņa fizisko un psihisko attīstību, fizisko, garīgo un sociālo veselību.

16.2. PUSAUDŽA VECUMPOSMA RAKSTUROJUMS (PAMATSATURS)

Pusaudža vecumposms ir visproblemātiskākais. Notiek strauja dzimumnobriešana. Attīstības lēcienveidīgums skar gan ķermeni, gan psihi. Tāpēc pievērsīsimies tieši šā vecumposma detalizētākam raksturojumam.

Raksturosīm vecumposmu no 11 līdz 15 gadiem (meitenes) un no 12 līdz 16 gadiem (zēni).

Lieto dažādas vecumposmu periodizācijas, piemēram, izdala tīņu vecumposmu – no 13 līdz 16 gadu vecumam – vai arī runā par t. s. **adolescenci**, kurā ietilpina gan pusaudža, gan agrīnās jaunības posmu līdz 17 gadiem ieskaitot.

Pusaudža vecumposmā notiek **intensīva somatiskā attīstība**, noris **lielais augšanas lēcieni** – meitenēm vecumā ap 10 – 13 gadiem, zēniem – vecumā ap 12 – 16 gadiem, augšanas kulminācija individuāli ir stipri atšķirīga (sk. 5.; 24. lpp.).

Visbūtiskākās fizioloģiskās izmaiņas skar dzimumsfēru. **Dzimumnobriešanas stadijas** aprakstītas iepriekš (sk. 11. nodaļu).

Lai labāk izprastu pusaudzi, svarīgi zināt un ņemt vērā šim vecumposmam raksturīgās ar seksuālo attīstību saistītās **somatiskās un fizioloģiskās īpatnības**.

Pusaudžiem nereti ir paaugstināts asinsspiediens, traucēts sirds darbības ritms, gadās, ka viņi ātri **nogurst**. To var izskaidrot ar orgānu un audu pastiprinātu augšanu, kas rada papildu slodzi sirdij. Arī sirds intensīvi aug, tomēr tās augšanas temps var atpalikt; īpaši raksturīga asinsvadu augšanas atpalcība. Pusaudžiem novēro t. s. ortostatisko ģīboni, ko var izraisīt ilgstoša stāvēšana nekustīgā pozā. Nevajadzētu tāpēc likt ilgi stāvēt šādā pozā.

Noguruma palielināšanās un darbaspēju samazināšanās īpaši izteikta

ir 11 – 13 gadu vecumā: darbaspēju rādītāji meitenēm atjaunojas vecumā ap 13 – 14 gadiem, zēniem – pēc 15 gadu vecuma. Izteiktāks nogurums pusaudžiem ir dienas otrajā pusē.

Zēnu un meiteņu specifiskās īpatnības būtu ņemamas vērā vienmēr, īpaši – sākot ar pubertātes periodu.

Pubertātes otrajā pusē meitenēm parādās **menstruācijas**. Menstruāciju laikā lielākajai daļai meiteņu pasliktinās pašsajūta, pazeminās darbaspējas, viņas kļūst neuzmanīgākas. Meiteņu fizioloģiski psiholoģiskās īpatnības jārespektē visiem, īpaši iejūtīgiem jābūt sporta skolotājiem.

Pubertātes straujās augšanas laikā **atpaliek muskuļu attīstība**. Tieši tāpēc pusaudži mēdz atbalstīties pret mēbelēm, pieslieties pie sienas u. tml. Šādās situācijās nekādā gadījumā nevajadzētu vērsties pret viņiem ar asiem aizrādījumiem. Balsta kustību aparāta pārkārtošanās sekas ir arī pusaudža koordinācijas traucējumi, kustību neveiklība un stūrainība.

Pusaudžiem nepieciešama fiziskā aktivitāte, bet vajadzētu **izvairīties no pārslodzes**. Šā vecuma skolēniem sporta stundās vajadzētu vairāk iekļaut vingrojumus, kas palīdz izkopt koordināciju, veiklību, lokanību un izturību.

Pubertātes periodam raksturīga iekšējās sekrēcijas dziedzeru – **hipofīzes un vairogdziedzera – pastiprināta funkcionēšana**, kas savukārt ietekmē nervu sistēmu, rada pamatu **smadzeņu garozas un zemgarozas mijiedarbības līdzsvara traucējumiem**. Pusaudžu uzvedību un izturēšanos lielā mērā nosaka uzbudināmība, kas spēka un rakstura ziņā bieži neatbilst kairinātājam. Reakcijas var būt neadekvātas, pat paradok sālas. Organisma atbildes reakcijas nereti pavada liekas kustības. Pubertātes periodā atslābst visi t. s. iekšējās kavēšanas veidi – pusaudzis kļūst nesavaldīgs (“atlaiž bremzes”), grūtāk pakļaujas pedagoģiskajai iedarbībai.

Pubertātes noslēguma posmā samazinās hipofīzes un vairogdziedzera ietekme uz augšanu, toties pieaug dzimumdziedzeru aktivitāte. Ķermeņa uzbūve, forma un funkcijas kļūst harmoniskas. Palielinās fiziskās un garīgās darbaspējas, uzlabojas veselības stāvoklis.

Vienlaikus ar straujām fizioloģiskām pārmaiņām un augšanas lēcieni izpaužas arī **pusaudža psiholoģiskās īpatnības**.

Šajā vecumā notiek (kaut arī vēl ne līdz galam) **identificēšanās dzimuma lomā**.

Kā jaunveidojums ir attīstījusies **abstraktā domāšana**. Var izpausties pašaudzināšana.

Pusaudža vecumā rodas pastiprināta interese par sevi. Attīstās priekšstats par sevi, notiek sevis apzināšana. Līdz ar to **izmaiņas skar "Es" tēlu**.

Pats būtiskākais, kas raksturo pusaudža psiholoģiju, ir t. s. pieauguša cilvēka izjūta, respektīvi, rodas jauna "Es" identitāte, proti, **"Es kā pieaugušais"**.

Tāču pusaudzis joprojām nav neatkarīgs, viņš nevar eksistēt bez pieaugušo aprūpes. Tāpēc pusaudža sociālais statuss maz atšķiras no bērna statusa; tas rada pretrunas, izraisa konfliktus. Jāņem arī vērā, ka šajā vecumposmā diezgan bieži tomēr vērojama sociālā, psiholoģiskā un morālā **brieduma atpalcība** no fiziskās attīstības tempa, dažreiz – pat **sociālais infantilisms**. Pusaudzim raksturīgs **augsts pretenziju līmenis**. Viņš vairs nav bērns, bet lielākoties neprot vēl būt pieaudzis. Tāpēc ļoti aktuāla ir **vajadzība apliecināties**. Svarīgi, lai pusaudzim būtu radītas iespējas pozitīvām aktivitātēm un sociālo lomu apguvei, līdz ar to sava pašnovērtējuma un pašcieņas celšanai.

Pusaudža dzīvē būtiska loma ir **draudzībai** ar vienaudžiem un iespējai apliecināties grupā. Vadošā darbība bez mācībām ir **intīmi personiskā komunikācija**.

Pusaudža vecumposma īss raksturojums iekļauts 1. tabulā (39. lpp.).

Akcentēsim vēl dažas pusaudža vecumposmam raksturīgās īpatnības:

- ♦ vēlēšanās būt patstāvīgam un neatkarīgam,
- ♦ vajadzība pēc vienaudžu draudzības,
- ♦ attālināšanās no ģimenes,
- ♦ emocionalitāte, nesavaldība,
- ♦ nereti konflikti ar pieaugušajiem,
- ♦ satraukums par savu izskatu un citiem trūkumiem (īsteniem un šķietamiem),
- ♦ pašapliecināšanās meklējumi,
- ♦ riska pilna uzvedība.

Pusaudža attīstība ir pretrunīgs process, kura izpausmes var būt gan konflikti ar pieaugušajiem un mācību problēmas, gan eksperimentēšana ar narkotiskas darbības vielām, nelaimes gadījumi kā riskantas uzvedības sekas, kā arī seksuāli transmisīvās slimības un pusaudžu grūtniecība. Tieši tāpēc tik svarīgi radīt iespējas pusaudzim apliecināt sevi pozitīvā veidā.

Jāpalīdz pusaudzim kļūt pieaugušam, tāpēc

- ♦ pieaugušajiem, īpaši vecākiem un pedagogiem, jāizprot šā vecumposma īpatnības un pretrunas un jābūt pret pusaudzi **tolerantiem**,

- ◆ vecākiem, visnotaļ respektējot pusaudža patstāvības alkas, jārada ģimenē tādi apstākļi, lai **saglabātos ar pusaudzi kontakts kā savstarpēja uzticēšanās un atbildība**,
- ◆ jārada pusaudzim iespējas veselīgai fiziskai, psihiskai un sociālai attīstībai ģimenē, skolā, ārpus skolas,
- ◆ jārada iespējas zināšanu apguvei, tajā skaitā – par savu attīstību un nobriešanu,
- ◆ jādod iespējas iegūt dzīvē nepieciešamās prasmes (sevi novērtēt, pieņemt lēmumu, atvairīt spiedienu, savstarpējo attiecību un sadarbības prasmes u. c.),
- ◆ iespējas sevi apliecināt, celt savu pašcieņu,
- ◆ iespējas uzņemt atbildību,
- ◆ izvirzīt mērķus un tos īstenot.

1. Nosauciet pusaudža vecumposma galvenās vajadzības, no kuru apmierināšanas atkarīga krīzes pārvarēšana!

?

2. Nosauciet pusaudža vecumposma jaunveidojumus!

3. Kādas izmaiņas notiek pusaudža “Es” tēlā?

4. Miniet nozīmīgākos psiholoģiski pedagoģiskos ieteikumus saskarsmei ar pusaudzi ģimenē un skolā!

PIEZĪMĒM

KURSA APGUVES PĀRBAUDE. PRASĪBAS. VĒRTĒŠANA

Paredzēta rakstiska pārbaude (eksāmens), kas ietver:

- 1) **kādu no kursa satura nozīmīgākajiem teorētiskajiem jautājumiem** (jāparāda zināšanas, izpratne un spēja interpretēt);
- 2) **problēmjaudājumu** (sk. jautājumus paškontrolei nodaļu beigās), kas prasa zināšanas izmantot, risinot problēmas, sniedzot skaidrojums, salīdzinājumus, parādot savu viedokli; var tikt prasīts arī **vecumposma raksturojums**;
- 3) **semestra laikā** studentam jā sagatavo un jā iesniedz docētājam **eseja**.

Gala vērtējums desmit ballu sistēmā atkarīgs no vērtējuma rakstiskajā pārbaudē un esejas novērtējuma.

Pozitīvu gala novērtējumu students var saņemt tikai tad, ja tāds saņemts abos šajos darba veidos.

RAKSTISKĀ PĀRBAUDĒ IEKĻAUTIE TEORĒTISKIE JAUTĀJUMI

1. Mūsdienu koncepcija par bērnu kā personību – bērniem kā aktīvu sociālo grupu. Bērnu tiesības.
2. Augšana un attīstība. Psihiskā attīstība, tās komponenti.
3. Augšanas un attīstības likumsakarības. Attīstības nevienmērība.
4. Vecumposmu periodizācija.
5. Individīda attīstību noteicošie faktori.
6. Iedzimtības nozīme fiziskajā un psihiskajā attīstībā.
7. Prenatālā perioda nozīme bērna fiziskajā un psihiskajā attīstībā.
8. Personības socializācija. Socializācija un audzināšana.
9. Vajadzību apmierināšana – attīstības virzītājspēks.
10. Bērna neirālā attīstība – psihiskās attīstības pamats. Agrās bērnības nervu darbības īpatnības un psihiskās izpausmes.
11. Smadzeņu funkcionālā asimetrija: tās veidošanās bērnībā.
12. Psihiskās attīstības stadiālais raksturs. Ļ. Vigotska atziņas.
13. E. Eriksona psihosociālās attīstības teorija. Attīstības stadijas, krīzes un to pārvarēšana.
14. Ž. Piažē kognitīvās attīstības teorija; attīstības stadijas.
15. Ž. Piažē par sensorimotorās stadijas saturu.
16. Z. Freida psihoseksuālās attīstības teorija un stadijas.
17. Dzimumnobriešanas stadijas, fizioloģiskās izmaiņas tajās. Pubertāte.
18. Attieksmju un uzvedības ietekmēšanas sociālās pieejas skaidrojums.
19. Uzvedības apguves biheivioristiskais skaidrojums. Nosacījuma refleksu un operantās nosacītības loma.
20. A. Banduras uzvedības apguves teorija.
21. Pašapziņas un "Es" tēla attīstība.
22. Jaunākā skolas vecumposma raksturojums.
23. Pusaudža vecumposma raksturojums.
24. Agrās jaunības (vecāko klašu skolēnu) vecumposma raksturojums.

ESEJU IETEICAMĀ TEMATIKA

1. Jaundzimušā un zīdaiņa vecumposma raksturojums.
2. Mazbērna (otrais – trešais dzīves gads) vecumposma raksturojums.
3. Pirmsskolas (3 – 6 gadi) vecumposma raksturojums.
4. Jaunākā skolas vecumposma raksturojums.
5. Agrās jaunības (15 – 18 gadi) raksturojums.
6. Pusaudža vecumposma krīzes un to pārvarēšana.
7. Mūsdienu koncepcijas par bērnu un bērniem kā sociālo grupu īstenošana Latvijā (sasniegumi, problēmas).
8. Vajadzību apmierināšana – bērna attīstības virzītājspēks dažādos vecumposmos.
9. Socializācija un audzināšana.
10. Iedzimtības ietekme uz bērna fizisko un psihisko attīstību.
11. Kas jāievēro nākamajiem vecākiem, plānojot ģimenes pieaugumu, lai bērns piedzimtu un izaugtu fiziski un garīgi vesels?
12. No kā atkarīga bērna lēmumspēja kā galvenā personību raksturojošā īpašība?
13. Kā veicināt bērna intelekta attīstību zīdaiņa vecumā – sensorimotorajā stadijā?
14. Kā Ž. Piažē kognitīvās attīstības teorija būtu jāņem vērā bērnudārza audzinātājam?
15. Ž. Piažē kognitīvās attīstības teorijas nozīme skolā.
16. Saskarsmes punkti Z. Freida, E. Eriksona un Ž. Piažē teorijās.
17. Attieksmju un uzvedības apguves teorētiskais skaidrojums atbilstoši bērna vecumam.
18. “Es” tēla veidošanās dinamika, bērnam augot.
19. Mana attieksme pret Z. Freida psihoseksuālās attīstības teoriju (kam piekrītu, kam – ne, kāpēc).
20. Ļ. Viņgotska un E. Eriksona teorētisko atziņu saskarsmes punkti.
21. Z. Freida atziņu nozīme dzimumizglītībā un dzimumaudzināšanā.
22. Kognitīvā un emocionālā komponenta nozīme attieksmju un uzvedības ietekmēšanā.
23. Mana attieksme (viedoklis) pret atšķirīgajām pieejām uzvedības apguves skaidrojumā.
24. Mana attieksme pret E. Eriksona psihosociālās attīstības teoriju, attiecinot to uz dažādiem vecumposmiem (skaidrojumi ar situāciju piemēriem).

25. Krīzes dažādās attīstības stadijās (vecumposmos). No kā atkarīgs, kā tās tiek pārvarētas (piemēri)?
26. Kas ir personība? Personības tapšana.
27. No attīstības psiholoģijas viedokļa interpretējiet bērnu aktīvas līdzdalības un sadarbības nozīmi mācību stundās un ārpus stundām!
28. "Es" koncepcija agrās jaunības vecumposmā.
29. Kognitīvās teorijas tālākattīstība. Informācijas apstrādes teorija.
30. Pieķeršanās un attīstības ietekme uz bērna attīstību.

KĀ RAKSTĪT ESEJU

Eseju (referātu) students raksta, balstoties uz literatūras avotiem, kā apkopojosu, analītisku darbu par konkrētu tematu. Darbā var būt arī pētniecības elementi.

Esejai ir noteikta struktūra, un parasti tajā ir :

- 1) ievads (parādīta temata aktualitāte, darba mērķis un uzdevumi),
- 2) iztirzājums, kas veidots loģiskā satura secībā,
- 3) noslēgums jeb kopsavilkums, kurā apkopots tas, kas pateikts iepriekš, un piedāvāts problēmas risinājums vai izvirzīta idejas atbilstība.

Esejas tekstā obligāti jābūt literatūras avotu jeb autoru atsaucēm par katru izteikto domu, ideju, tēzi, datiem u. tml., ja vien tie nepieder pašam esejas autoram.

Autoru atsaucēm tekstā jāatbilst literatūras avotiem literatūras sarakstā darba beigās.

Literatūras sarakstu – bibliogrāfiju – veido atbilstoši vispārpieņemtām nostādnēm. Jāmin autoru uzvārds, vārda pirmais burts, darba nosaukums, dati par izdevniecību, izdošanas gadu; ja izmantota periodika, aiz autora jāmin publikācijas nosaukums un periodikas izdevuma nosaukums, izdošanas gads, numurs, lappuses. Bibliogrāfiju sakārto alfabētiskā secībā atbilstoši pirmo autoru uzvārda pirmajam burtam.

Esejas kā pārbaudes darba novērtējums atkarīgs no tā, cik literatūras avotu izmantots, cik tie respektējami (labāk izmantot jaunāku literatūru), no tā, kādā mērā autors spējis apkopot dažādu literatūras avotu datus un idejas, tos analizēt, salīdzināt, novērtēt un parādīt savu attieksmi vai viedokli. Ieteicamais darba apjoms – 1000 – 1300 vārdu.

JĒDZIENU VĀRDNĪCA

- Adaptācija** – pielāgošanās vides apstākļiem.
- Akcelerācija** – paātrināta augšana un attīstība.
- Apziņa** – cilvēka psihes struktūra, kas nodrošina zināšanu diferenciaciju par apkārtējo pasauli.
- Dzimumidentitāte** – viens no personīgās identitātes komponentiem.
- Endokrīnie dziedzeri** – iekšējās sekrēcijas dziedzeri, kuri kopā veido humorālo sistēmu.
- “Es” tēls** – priekšstatu kopums par sevi, kas ietver dažādus komponentus – fizisko, sociālo, intelektuālo, emocionālo.
- Eseja** – sacerējums, ko students raksta kursa vai temata noslēgumā kā pārbaudes darbu, kurā var būt pētniecības elementi.
- Faktors** – būtisks, nepieciešams apstāklis, nosacījums, kas ietekmē, nosaka procesu vai parādību.
- Fizioloģija** – zinātne, kas pētī dzīvības procesus.
- Frustrācija** – emocionāls stāvoklis, kas izpaužas kā vilšanās un neapmierinātība.
- Garīgā veselība** – emocionālā un intelektuālā līdzsvarotība, gatavība veidot produktīvas attiecības ar cilvēkiem.
- Gēni** – iedzimtības faktori, dezoksiribonukleīnskābes (DNS) molekulu iecirkņi, kuri nosaka organisma atsevišķas specifiskas īpašības.
- Holisms (holistika)** – virziens, kas uzsver fiziskā un garīgā vienotību.
- Holistiska uztvere** – lietu, parādību, dzīvu būtņu, cilvēka uztvere veselumā, saistībā.
- Hormoni** – bioloģiski aktīvas vielas – ķīmiskie regulatori, ko producē iekšējās sekrēcijas dziedzeri un kas nodrošina humorālo regulāciju.

- Humorālā regulācija** – ķīmiski fizioloģisko procesu regulācija ar hormoniem.
- Identitāte** – sevis apzināšanās, savu spēju izjūta, paļaušanās uz sevi, "Es" stabilitātes un nepārtrauktības izjūta.
- Infantilisms** – attīstības atpalcība, bērna vecuma psihisko īpašību saglabāšanās.
- Infantils** – bērnišķīgs, neattīstījies.
- Indivīds** – atsevišķa būtne, subjekts ar individuālām īpašībām, visbiežāk – cilvēks.
- Individualitāte** – indivīda dabiskās attīstības rezultāts un unikāls nedalāms īpašību savienojums (temperaments, raksturs, spējas).
- Intelektuālais koeficients I. Q.** – intelektuālās attīstības līmeņa kvantitatīvais radītājs, ko var noteikt un izmērīt ar testiem.
- Intelekts** – intelektuālo spēju struktūra, kas ļauj izziņāt priekšmetu un parādību īpašības, to savstarpējās attiecības, kā arī nodrošina spēju darboties jaunās situācijās.
- Kairinātājs** – iedarbība, kas uzbudina receptoru un izraisa organisma atbildes reakciju.
- Kognitīvā attīstība** – izziņas procesa visu posmu – uztveres, apjēgšanas, iegaumēšanas, zināšanu izmantošanas – aktivizēšana.
- Kompetence** – izglītība, spējas, pieredze attiecīgajā posmā.
- Koncepcija** – sistēmā apkopotu uzskati.
- Konservācija** – Ž. Piažē ieviestais termins, kas apzīmē priekšmeta īpašību, piemēram, masas saglabāšanos, mainot tā formu.
- Lokomocija** – saskaņotas, koordinētas kustības, ar kurām cilvēks pārvietojas telpā.
- Morfoloģisks** – tāds, kas attiecas uz ārējo veidu un uzbūvi.

- Mutācija** – nenoteiktas, lēcienveida iedzimtības faktoru – gēnu – pārmaiņas, kas reproducējas daudzās pazīmēs.
- Mutagēni** – faktori, kas izraisa mutācijas (fizikālie, ķīmiskie, bioloģiskie).
- Neirohumorālā regulācija** – daudzposmu vadības sistēma, kas sastāv no nervu un ķīmiskiem (hormonu) regulācijas posmiem.
- Oligofrēnija** – slimību grupa, ko vieno kopīga pazīme – galvas smadzeņu attīstības atpalicība.
- Pašapziņa** – spēja apzināties sevi.
- Pašcieņa** – uz savas morālās vērtības apjēgšanu balstīta attieksme, kas saistīta ar sevis apzināšanu un cienīšanu.
- Pašvērtējums** – sevis, savu īpašību, darbības, sava nozīmīguma vērtējums.
- Patība, “Es”** – personības kodols, kas izpaužas gan uzvedībā, gan paštēlā, pašvērtējumā un pašizjūtā.
- Personība** – vadošā psihe instance, kas nodrošina cilvēka lēmumpieņemšanu. Jēdziens “personība” tiek izmantots arī kā apkopojošs jēdziens, kas ietver visu psihi vai individualitāti.
- Pieceja** – problēmas pamatnostādnes risinājuma ceļš.
- Predispozīcija** – uzņēmība (pret kādu slimību).
- Prenatālais attīstības periods** – laikposms līdz bērna dzimšanai.
- Psihe** – indivīda spēja aktīvi atspoguļot apkārtējo vidi psihiskā tēla veidā un regulēt savas dzīvības norisi un savas attiecības ar vidi.
- Psihes attīstība** – psihisko spēju rašanās un pārmaiņas dzīves laikā. Tā ietver: 1) kognitīvās sfēras attīstību; 2) emocionālās sfēras attīstību; 3) individualitātes attīstību; 4) personības attīstību.

- Psihologija** – zinātne par psihes attīstības un darbības likumbām.
- Pubertāte** – dzimumnobriešanas laiks, kad iestājas reprodukcijas spējas.
- Raksturs** – personas individuālo psiholoģisko īpašību un īpatnību kopums, kas veidojas un attīstās darbībā un attiekmēs, noteiktā uzvedības un rīcības formā. Rakstura veidošanā nozīme ir sociālajai videi un paša dzīves pieredzei.
- Receptori** – sajūtu (aferento) nervu šķiedru gali, kas uztver kairinājumu.
- Reflekss** – organisma atbildes reakcija uz kādu kairinājumu ar nervu sistēmas starpniecību.
- Reprodukcija** – vairošanās process, kurā organisms rada sev līdzīgus pēcnācējus.
- Retardācija** – attīstības aizture, atpalicība.
- Sajūta** – kairinātāja (stimula) kādas īpašības atspoguļojums (piemēram, gaismas spilgtums).
- Seksuālā attīstība (dzimumnobriešana)** – indivīda fizioloģiskās un psiholoģiskās pārmaiņas, kas izpaužas seksuālajās interesēs, tieksmēs un darbībā; visaktīvāk notiek pusaudža (pubertātes) vecumā.
- Sensorimotorā reakcija** – (latīniski *sensus* – sajūta; *motor* – kustinātājs) – kustību reakcija uz kādu fizisku kairinātāju – stimulu.
- Sensorās īpatnības** – uztveres īpatnības.
- Somatisks** – (grieķiski *sōma* – ķermenis) – tas, kas attiecas uz cilvēka fizisko ķermeni.
- Spontāns aborts** – grūtniecības izbeigšanās priekšlaikus, kad auglis ārpus mātes organisma nav dzīvotspējīgs.
- Stadija** – attīstības pakāpe, periods vai fāze, kam ir savas raksturīgas īpatnības.

- Stimuls** – iedarbība, kas nosaka indivīda psihisko procesu, stāvokļu, uzvedības saturu un norisi. Psihofizioloģijā un fizioloģijā sinonīms ir “kairinātājs”.
- Teratogeni** – fizikāli, ķīmiski un bioloģiski aģenti, kas izraisa embrija vai augļa attīstības traucējumus.
- Urbanizācija** – rūpniecības un iedzīvotāju koncentrēšanās lielās pilsētās.
- Uzbudinājums (sinonīms – ierosa)** – nervu pamatprocess centrālās nervu sistēmas neironos; pretējs process ir kavēšana jeb aizture.
- Uztvere** – priekšmetu, parādību, situāciju un notikumu veseluma (viengabalainības) atspoguļojums apziņā.
- Zigota** – šūna, kas veidojas, saplūstot divām dzimumšūnām – olšūnai un spermatozoīdam.

LITERATŪRA

1. Berk L. E. Child development. – Allyn and Bacon, Sec. edit., 1991.
2. Boulbijs Dž. Drošais pamats. – R.: Rasa ABC, 1998.
3. Eriksons E. H. Identitāte: jaunība un krīze. – R.: Jumava, 1998.
4. Geidžs N. L., Berliners D. C. Pedagoģiskā psiholoģija. – R.: Zvaigzne ABC, 1999.
5. Gudjons H. Pedagoģijas pamatatzīņas. – R.: Zvaigzne ABC, 1998.
6. Karpova Ā. Personība. Teorijas un to rādītāji. – R.: Zvaigzne ABC, 1998.
7. Kons I. Vecāko klašu skolēnu psiholoģija. – R.: Zvaigzne, 1985.
8. Konvencija par bērna tiesībām. – Latvijas organizācija "Glābiet bērnus", Rīga, fonds "Mantojums", 1995.
9. Mahler M., Pine F., Bergman A. The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation. – N. Y.: Basic Books, 1975.
10. Oerter R., Montada L. Entwicklungspsychologie. – Urban und Schwarzenberg, 1982.
11. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. Sast. autoru kolektīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. – R.: Zvaigzne ABC, 2000.
12. Psiholoģijas vārdnīca. G. Breslava redakcija. – Mācību grāmata, 1999.
13. Puškarevs I., Golubeva A. Bērna attīstība. – Lielvārde: Lielvārds, 1999.
14. Reņģe V. Psiholoģija. Personības psiholoģiskās teorijas. – R.: Zvaigzne ABC, 1999.
15. Schaffer D. R. Developmental psychology. – Brooks/Cole Publishing Pacific Grove, California, 1989.
16. Siegler R. S. Children's thinking. (2-d ed.) – N. Y.: Englewood Clifts, 1991.
17. Vuorinens R., Tūnala E. Psiholoģijas pamati. Cilvēka attīstības posmi. – R.: Zvaigzne ABC, 1999.
18. Крайг Г. Психология развития. 7-ое международное издание. Перевод с англ. – Питер, 2000.
19. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. – М.: Изд. УРАО, 1998.
20. Хрипкова А. Г., Антропова М. В., Фарбер Д. А. Возрастная физиология и школьная гигиена. Пособие для студентов пед. институтов. – М.: Просвещение, 1990.
21. Выготский Л. С. Собранные сочинения в 6 томах. Т. 2, 1982.

LĀTVIJAS NĀCIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0301025385

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻARS**

1.

2001-3
L 260

Dr. h. med.
Igors Puškarevs

LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes profesors.
1955. gadā beidzis Rīgas Pedagoģisko institūtu,
strādājis par skolotāju Tukuma rajona
Irlavas vidusskolā un Rīgas 2. vidusskolā.
Veicis ilggadīgu zinātniski pētniecisku darbu
Rīgas Medicīnas institūtā.
Kopš LU Pedagoģijas fakultātes nodibināšanas lasa
lekciju kursus "Bērna attīstība",
"Veselības veicināšana" un "Veselības izglītība".
Vairākus gadus izpildījis starptautiskā projekta
"Veselību Veicinošās skolas Eiropā"
nacionālā koordinatora pienākumus Latvijā.
1994. gadā I. Puškarevs zināšanas psiholoģijā un
veselības veicināšanā pilnveidoja Kanādā,
Toronto Universitātē.
Brīvo laiku pavada kopā ar ģimeni laukos,
strādājot dārzā.
Mīl sauli un jūru. Patīk ceļot.

Sagatavošanā:

L. Žukovs

"PEDAGOĢIJAS VĒSTURE"